

De kongerigske Enklaver.

Af Sognepræst M. H. Nielsen, Kvong.

DET er ikke uden Grund, at man har kaldt Sønderjylland „Modsætningernes og Brogethedens Land“.¹ Paa den lille Plet af Jord mellem Kongeaa og Ejder havde tre Folk, hver med sit Sprog og sine Ejendommeligheder, sat hinanden Stævne. Og det var ingenlunde blot paa det nationale Omraade, Modsætningerne her mødtes.

I den nordvestlige Del af Landet, hvor de nationale Forskelle kun spillede en ringe Rolle, var Brogetheden ikke mindst. Her fandtes der indtil 1864 et Landomraade paa ca. $9\frac{1}{3}$ □ Mil, som regnedes med til Nørrejyland eller Kongeriget og styredes efter kongerigsk Lovgivning, skønt det laa indenfor Sønderjyllands Grænser. De kongerigske Enklaver kaldte man i Almindelighed disse Egne, ofte ogsaa de nørrejyske eller blot de jyske Enklaver. Der var enkelte større Enklaver paa et Sogn og mere ved Siden af en Uendelighed af smaa, ofte en enkelt Gaard, et Hus eller en Mark midt i den slesvigske Jord. Med god Grund kaldte man ogsaa tit disse Egne det blandede Distrikt eller de blandede Distrikter.

¹ Historikeren P. Lauridsen.

Af Vesterhavsøerne hørte Amrum, den vestlige Halvdel af Før, Vesterland-Før, List eller Nordspidsen af Sild, Sønderland-Rømø eller den sydlige Del af Rømø samt Manø til Enklaverne. Paa Fastlandet fandtes der en større samlet Enklave omkring Ribe. Mellem Vidaaen i Syd og Haderslev Vesteramts Sydgrænse laa der en endnu større Enklave, der bestod af de tre Sogne Møgeltønder, Daler og Ballum, der i sin Tid hovedsagelig hørte under Grevskabet Schackenburg i Møgeltønder Sogn, samt Lø Herreds fem Sogne Visby, Brede, Randerup, Mjolden og Døstrup, der tidligere væsentlig hørte under Godset Trøjborg i Visby Sogn. Kun Ballum Sogn var ublandet kongerigsk; i de syv andre Sogne fandtes der slesvigsk Strøgods.

Ved Siden af disse større Enklaver, der var overvejende kongerigske, fandtes der kongerigsk Strøgods i større eller mindre Mængde lige fra Højer Sogn ved Vidaaens Udløb i Vesterhavet til Bjært Sogn ved Kolding Fjord. Hovedparten af dette Strøgods laa dog i Tørninglen eller den vestlige Del af Haderslev Amt. Kun seks Sogne i Tørninglen var ublandet slesvigske, nemlig Østerlindet, Skrave, Branderup, Ager-skov, Bevtoft og Tirslund. Jo nærmere man kommer Ribe, desmere kongerigsk bliver Egnen. Der laa dog slesvigsk Jord tæt ind under Byen, f. Eks. i Øster Vedsted, der hører med til Ribe Domkirkes Landsogn.

Ved Folketællingen i 1860 beløb Antallet af Indbyggere i de kongerigske Enklaver sig til 15,577. Heri er ikke medregnet Ribe By med 3,594 Indbyggere.¹

¹ Stat. Meddel., Kbhvn. 1861, S. 180, 242. Med Hensyn til Enklavernes Størrelse og Belliggenhed henvises til Stat. Tabelv. III. R. 4. B. 305, 342 flg. og første Udg. af Traps Beskr. af Kongeriget Danmark, Speciel Del II. 1004 flg.

Samtlige Enklaver hørte under Ribe Amt, med Undtagelse af en enkelt Gaard og nogle faa jordløse Huse i Bjært Sogn, der — iøvrigt kun med Hensyn til Skattevæsen — hørte under Vejle Amt.

De fleste af Enklaverne hørte ligeledes til Ribe Stift. Til Slesvig Stift hørte dog lidt Strøgods i den vestlige Del af Haderslev Amt og saa hele Brede Sogn, der i sin Tid fra Ribe var lagt ind under Slesvig Stift.

Det følgende skulde være et Forsøg paa at udrede enkelte af Traadene i dette indfiltrede Væv.

Ribe, Manø, List og Vesterlandfør.

Sønderjylland som Hertugdømme var ikke oprindelig saa omfattende, som det siden blev. Det udvidede sig efterhaanden paa Kongerigets Bekostning. Der var dog enkelte Dele af Landet, som blev ved med at staa umiddelbart under Kongen. Det gælder først og fremmest Byen Ribe.

Middelalderen igennem var Ribe en af Landets betydeligste Købstæder, et Knudepunkt for vor Forbindelse med Landene mod Vest og Syd. Kongerne opholdt sig ofte her paa deres Slot Riberhus. Intet Under, at man gerne har bevaret denne By under Kongeriget. Byens Stilling som Stiftshovedstad har maaske ikke været mindst medvirkende hertil. Her havde Kristendommen først faaet Fodfæste i den Del af Landet, og herfra havde den bredt sig baade mod Nord og Syd. Den største Del af Stiftet laa i Nørrejylland og hørte under Kongen. Det var naturligt, at ogsaa Stiftets Hovedstad vedblev hermed.

Heller ikke Manø og List synes nogensinde at have været inde under Hertugdømmet. Fra gammel Tid af har de været knyttede nær til Ribe. De hørte nemlig

med til det Omraade, over hvilket Byen havde Forstrandsret. Det ser vi af et Frihedsbrev, som Erik Menved i Aaret 1292 udstedte til Ribe Bys Borgere. Kongen tilsikrer heri Borgerne „fri Besiddelse af deres Forstrand, List, Manø og alle Kyster, som ligger imellem fornævnte Steder og Ribe By, tilligemed deres eget Dyb, som de plejede at have dem fra gammel Tid“. Dette Brev stadfæstes flere Gange af senere Konger.¹

List hørte med til det af Frisere beboede Landomraade — Nordfrisland eller Lille Frisland, der omfattede hele den sydvestlige Del af Sønderjylland. Mens de frisiske Gæstegne fra Begyndelsen af hørte under Hertugdømmet, blev det meste af det frisiske Utland 3: Marsken og Øerne længe ved med at staa under Kongen. Efterhaanden kom dog ogsaa næsten hele Utland med dets Beboere, „Kongens Frisere“, ind under Hertugdømmet. Ved Freden i Vordingborg 1435 mellem Erik af Pommern og den holstenske Greve Hertug Adolf fik denne — saalænge han levede og hans Arvinger to Aar efter hans Død — fri Besiddelse af den Del af Sønderjylland, der var i hans Magt. Hertil hørte bl. a. hele det frisiske Utland med Undtagelse af List og Vesterlandfør. „Dem vil vi for os og vore Efterkommere til Kronens Behov beholde hos os, foruden saa ske kunde, at han dem med Naade og Bøn kunde faa af os“. Dette skete dog ikke, heller ikke da Hertug Adolf faa Aar senere efter Kong Eriks Fordrivelse fik hele Sønderjylland som arveligt Len. De nævnte Dele af det frisiske Utland vedblev at høre under Kongeriget, selv om Vesterlandfør en Tid lang var pantsat først til Hertug Adolf og siden til

¹ Kinch, Ribe Bys Hist. I., 111 flg.

Domkapitlet i Slesvig, der atter overdrog Pantet til Hans Ahlefeld til Tørning, hos hvem Kong Hans i Aaret 1484 indløste det.¹

Ribe Bispestols Gods.

Der var saaledes en Del af Sønderjylland, som efterhaanden fra Kongen kom ind under Hertugen. Omvendt var der en Del, som oprindeligt hørte med til Hertugdømmet, der senere kom ind under Kongeriget.

Det var Tilfældet med en hel Del sønderjysk Gods, som i Middelalderen tilhørte forskellige kirkelige Stiftelser eller Institutioner i Ribe. Ved at knyttes til den i Kongeriget liggende By blev det selv efterhaanden til en Del af Kongeriget. Dette middelalderlige Kirkegods udgjorde Hovedparten af Enklaverne.

Størsteparten af det nævnte Gods tilhørte Ribe Bispestol. I det hele taget sad Bispestolene inde med en Mængde af Landets Jordegods. Biskopperne var, særlig mod Slutningen af Middelalderen, næsten altid Adelsmænd og taltes blandt Rigets mægtigste Mænd. Det kirkelige Præg var ringe hos adskillige af dem.

Ribe Bispestol ejede — foruden Bispegaardene i Ribe og i Holstebro — 16 større Hovedgaarde med tilhørende Bøndergods. Desuden havde den vistnok noget Strøgods omkring i Stiftet.² Her skal vi naturligvis kun omtale Bispestolens Gods sønden Aa.

Ribe Stift strakte sig i tidligere Tid for Fastlandets Vedkommende ned til Tønder og Højer. Ogsaa Ubjærg Sogn Syd for Vidaaen hørte oprindeligt med til Ribe Stift. Her nede i Stiftets sydlige Del har Bispestolen

¹ A. L. J. Michelsen, Nordfriesland im Mittelalter, 142, 148 fig.

² Kinch, Ribe, I. 602 f.

tidlig erhvervet sig et betydeligt Landomraade. Det første Vidnesbyrd herom stammer fra Aaret 1233. Vi har fra nævnte Aar en Overenskomst mellem Biskoppen og Beboere i Tønder (Møgeltønder) og Andæflyth Sogne om Tjeneste, som disse Beboere fra gammel Tid af er pligtige at yde Ribe Bispestol og en denne tilhørende Gaard.¹

Et Sogn Andæflyth findes ikke mere. Dets Landomraade er nu delt mellem Sognene Højer og Møgeltønder. I en Fortegnelse over Ribe Bispedømmes Kirker fra det 14. Aarhundrede betegnes Andæflyth Kirke som gaet under ved Oversvømmelse. Det er rimeligvis sket i den Vandflod, man plejer at kalde „den store Menneskedrukning“ 1362. Navnet er endnu bevaret i Gaarden Vester-Anflod i Møgeltønder Enge tæt op imod Vidaaen.

Gaarden, til hvilken de omtalte Tjenester skulde ydes, er uden Tvivl Møgeltønderhus. Først et kvart Aarhundrede senere finder vi dog Biskoppens Slot i Møgeltønder udtrykkelig nævnt. Det er i en Overenskomst, som Biskoppen i Aaret 1358 sluttede med sine Fæstebønder i Møgeltønder, og som ligeledes drejer sig om Bøndernes Hoveripligt.

Nord for Møgeltønder Sogn ligger Daler Sogn. Ogsaa her har Ribe Bispestol tidlig haft Gods, der sikkert ligesom Godset i de to førnævnte Sogne har ligget under Møgeltønderhus, er styret derfra og har ydet Tjenestepligt dertil. I et Frihedsbrev, som 3. August 1240 udstedes i Ribe af Valdemar Sejrs Søn Abel som Hertug over Sønderjylland, tilstaar denne Biskoppens Forvaltere og Fæstere i Tønder (Møgeltønder), Daler og Ballum Frihed for al hertugelig Skat og

¹ Kinch, Ribe, I. 50 flg.

Tjeneste undtagen Leding, Kværstæde og Stud — en Frihed, som Biskoppen efter en senere Tilføjelse til Brevet maatte betale med 200 Mk.¹

Vi ser tillige af dette Brev, at Bispestolen ogsaa har ejet Jordegods i det ude ved Havet liggende Ballum Sogn. Det er første Gang, vi finder Bispestolens Gods her udtrykkelig nævnt. Fra 1214 har vi et af Biskop Tuve udstedt Brev, hvorved han henlægger Kirkerne i Møgeltønder og Ballum under Domkapitlet i Ribe, hvad der kunde tyde paa, at Bispestolen allerede da har haft udstrakte Besiddelser i nævnte Sogne.² I hvert Fald ejede Bispestolen senere saa godt som hele det store Ballum Sogn.

Ogsaa her havde Biskoppen en Hovedgaard, Brink. Den blev nedbrudt i sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede, men dens Plads paa en Bakke tæt op mod Engene i den østlige Del af Sognet paavises endnu. Her boede Middelalderen igennem de biskoppelige Lensmænd eller Fogeder. Fra en af disse, Kristjern Jakobsen, har vi endnu opbevaret et Regnskab over Indtægter og Udgifter af Brink med underliggende Gods. Af dette Regnskab fra 1388 ses, at der ogsaa var Gods paa Rønmø, som laa under Brink.³ I Aaret 1347 havde Biskop Peder Thuresen i Ribe skænket alt sit Gods paa nævnte Ø til Ribe Bispestol, imod at hans Efterfølgere til evig Tid hvert Aar skulde lade holde en Messe for den hellige Anna i hendes Kapel ved Domkirken til Frelse for Stifterens og deres egne Sjæle. Rimeligvis er det kun dette Gods, der 1388 hørte under Brink. Det laa antagelig paa Nørlandet.⁴

¹ O. Nielsen, Ribe Oldemoder, S. 9 flg.

² smstds. 34 flg.

³ Kinch, Ribe I. 604.

⁴ smstds. 218 f., Sønderj. Aarb. 1906, S. 40—41.

At Godset paa Rømø allerede da udgjorde det senere Rømø Birk eller Sønderland Rømø, er ikke sandsynligt.

Det alt nævnte Landomraade maa jo kaldes ret betydeligt. I Begyndelsen af det 15. Aarhundrede kom dog et vistnok endnu større Omraade ind under Bispestolen, vel ikke som Ejendom, men som Pant, nemlig Størstedelen af Lø Herred eller Sognene: Visby, Brede, Randerup, Mjolden og Døstrup. Det skete i Aaret 1407.

Nævnte Aar købte Dronning Margrete under et Ophold i Ribe Trøjborg i Visby Sogn af Gaardens daværende Ejer Klaus Limbæk, en Mand, der saavel som hans Slægt har spillet en stor Rolle i Sønderjyllands Historie. Tørning Slot i Hammelev Sogn var Limbækslægtens Hovedsæde. Den ejede Klaus Limbæk ogsaa, men desuden sad han inde med en Mængde Gods rundt om i Sønderjylland (og i Nørrejylland med) enten som Ejer eller som Panthaver. Vi ved ikke, hvornaar Trøjborg er kommen i Familiens Eje. Ved et d. 23.^e Oktober 1348 udstedt Pantebrev faar Ridderen Hans Limbæk Visby Sogn, Byen Sølsted i Abild Sogn og Landet „Riim“ (Rømø) i Pant af Hertug Valdemar for 509 Mark lybsk. Maaske har Trøjborg hørt med til Pantet, eller ogsaa har Hans Limbæk, hvad der maaske er rimeligere, ejet den forinden. I hvert Fald træffer vi ham i de følgende Aar som Ejer af Trøjborg og en stor Del af Lø Herred. Det Gods, han nævnte Aar fik i Pant af Hertugen, har han rimeligvis snart erhvervet sig Ejendomsret til.¹

Det Skøde, hvorved Klaus Limbæk afhændede Trøjborg, er desværre ikke opbevaret. Vi kender det kun gennem en Arkivregistrant,² der kort beretter, at „Klaus

¹ Jahrb. für die Landesk. der Herzogthümer IX. 233, 252 flg. Regesta dipl. I. Nr. 2316.

² Ældste danske Archivregistraturer I. 13.

Limbæk, Henneke Limbæks Søn af Tørning, skødede Dronning Margrete Trøjborg og Skinkelsborg [i Stenderup Sogn, Tyrstrup Herred] i Sønderjylland og Hundsbæk [i Læborg Sogn, Malt Herred] i Nørrejylland med al deres Tilliggelse til evindelig Eje.“ Hvor stor Købesummen var, eller hvor meget der hørte ind under de forskellige Borge, faar vi ikke at vide.

Her er det naturligtvis kun Trøjborgs „Tilliggelse“, der interesserer os. Forfatteren af Ribe Bispekrønike¹ siger, at det var Trøjborg „tilligemed Lø Herred“ (cum provincia Løgherret), der blev solgt. Et enkelt Udtryk i hans Beretning synes at vise, at han har haft nøje Kendskab til Sagen. Vi hørte jo ogsaa ovenfor, at en stor Del af nævnte Herred ejedes af Limbækkerne. Der er da næppe Tvivl om, at det Limbækske Gods i selve Lø Herred er fulgt med i Handelen. Vi ved, at Klostret i Løgum og forskellige kirkelige Stiftelser i Ribe havde en Del Jordegods i Herredet. Det kan da ikke bogstavelig taget være hele Lø Herred, der blev solgt af Klaus Limbæk, men det har sikkert nok været Hovedparten af det.

Rimeligvis har ogsaa en Del Limbæksk Gods udenfor det nævnte Herred hørt med til Trøjborgs „Tilliggelse“. Det er temmelig sikkert Tilfældet med en Del af Rømø. Af det ovenanførte Pantebrev fra 1348 saa vi, at Øen sammen med Visby Sogn og Byen Sølsted er kommen i Forbindelse med Trøjborg. Det er rimeligt, at Limbækkerne ogsaa snart har erhvervet sig Ejendomsret til den Del af Pantet, og at Rømø saa sammen med det øvrige under Trøjborg hørende Gods er solgt til Dronningen. Af det i Pantebrevet forekommende Udtryk „Landet (terra) Rømø“ maa man

¹ Scriptorum rerum Danicarum VII. 196 f.

nærmest antage, at Talen er om hele Øen. Det er dog ogsaa muligt, at Rømø her som undertiden senere kun betegner „den søndre Part af Landet“. Det er i hvert Fald kun Sønderlandet eller Rømø Birk, der senere som Enklave hører ind under Ribe Bispestol og Kongeriget, mens Nørlandet med Undtagelse af noget kongerigsk Strøgods hørte ind under Hvidding Herred og Hertugdømmet. Det første sikre Vidnesbyrd om, at „Rømø“ hørte under Ribe Bispestol, har vi i et af Kristiern I. i Aaret 1468 udstedt Brev, hvorved han giver Biskoppen Birkeret over en Del Birker. Blandt disse findes ogsaa „Rømø“.¹

Man har ment, at Vesterherred paa Før og Amrum ogsaa hørte med til det af Klaus Limbæk sammen med Trøjborg afhændede Gods, og at de nævnte Dele af Frisland derved er kommen i Forbindelse med Kongeriget. Det er muligt for Amrums Vedkommende. Vesterlandsførs Forbindelse med Kongeriget var, som vi foran har set, af ældre Dato. Det samme gælder maaske Amrum.

Trøjborg var, da Klaus Limbæk solgte den, pantsat til Hr. Johan Skarpenberg. Ham udløste Dronningen først, idet hun betalte ham de 3600 Mk. lybsk., han havde til gode hos Klaus Limbæk. Dernæst pantsatte hun det købte Gods til Bispestolen i Ribe for 5000 lødige Mark eller, som Forfatteren af Ribe Bispekrønike skriver, 5000 dobbelte Mark, beregnede hver til 40 Skilling, saaledes som de gjaldt i Ribe By.

At Handelen har været til Fordel for Bispestolen, kan der næppe være Tvivl om. Vi skal dog sikkert ikke heri blot se et Udslag af Dronningens almindelige Gavmildhed mod Kirken og dens Mænd. Den

¹ Sønderj. Aarb. 1906, S. 35 f.

kloge Dronning har utvivlsomt haft en dybere liggende Tanke med det Skridt. I de første Aar af sin Regeringstid havde hun for at vinde og fastholde Sverrigs Kongekrone for sig og sin Søn maattet ofre Sønderjylland. Her havde de holstenske Grever efter hendes Fader, Valdemar Atterdags Død helt faaet Magten. For ikke ogsaa at have dem mellem sine Fjender havde hun 1386 ved en Rigsforsamling i Nyborg anerkendt Grev Gerhard som Hertug i Sønderjylland. De sidste Aar af Margretes Levetid var viede til Generhvervelse af, hvad hun tidligere havde maattet slippe. I Aaret 1404 faldt Hertug Gerhard paa et Tog mod Ditmarskerne, og de følgende Aar benyttede Margrete sammen med sin Plejesøn Kong Erik til at faa store Stykker af Landet under sig, dels ved Køb, dels ved Tilpantning. Af Hertug Gerhards Enke, der var i stor Pengetrang, fik hun bl. a. Tønder Slot med de fleste Herreder i Vestslesvig samt Nordfrisland i Pant. Det saaledes erhvervede overdrog hun atter som Len eller Pant til Kirken eller til Adelsmænd og knyttede derved disse nærmere til sig og Kronen. Købet af det Limbækske Gods og dets Overdragelse til Ribe Bispestol maa ses som et Led i disse Bestræbelser.¹

Havde Ribe Bispestol end sine største Besiddelser — for Sønderjyllands Vedkommende — i den sydlige Udkant af Stiftet, havde den dog ogsaa ret udstrakte Ejendomme nærmere ved Stiftets Hovedstad, nemlig umiddelbart Syd for Byen. Ogsaa her havde den en Hovedgaard, Lustrup (Lustorp), der laa paa samme Sted som senere hen Lustrupholm. Gaarden nævnes første Gang 1233 i det foran omtalte Forlig mellem Biskoppen og hans Bønder i Møgeltønder og Anflod om deres

¹ Kr. Erslev: Dronning Margrethe, 390 f.

Tjenestepligt til Bispestolen. Der er heri en Bestemmelse om, at Bønderne er pligtige til paa egen Bekostning at føre en Havreafgift til Lustrup.

I Aaret 1468 fik Biskoppen af Kristjern I. Birkeret for sine større samlede Ejendomme i Stiftet. I Sønderjylland var der 4 biskoppelige Birker, nemlig Møgeltønder, Ballum, Rømø og Lustrup. At Godset her kunde udgøre et eget Birk, tyder jo paa, at det har været ret omfattende. Nogle Aartier før var Bispestolen kommen i Besiddelse af Semgaard i Sem Sogn. 1501 faar Biskoppen ved Mageskifte med Løgum Kloster Munkegaard, Munkemølle (Skallebæk Mølle) og to andre Gaarde i Sem for fem Gaarde i Lø Herred. Faa Aar senere — 1514 — faar Bispestolen atter ved Mageskifte med samme Kloster en Gaard i Høm, Sem Sogn, for en Gaard i Randrup.¹

Ved Reformationen 1536 inddroges alt Bispegodset under Kronen — „til Kongens Ophold og menige Rigers Bedste“. Det gælder naturligvis ogsaa det foran omtalte Gods. Man maa dog mindes, at Bispestolen kun havde haft Trøjborg som Pant. En Del af det inddragne Gods lagdes under Riberhus Len, men Møgeltønder og Trøjborg vedblev en Tid lang at være selvstændige kongelige Len. 1572 gik Trøjborg over i privat Eje, idet Frederik II. solgte Godset til den holstenske Adelsmand Peder Rantzau. Møgeltønder vedblev — med en kort Afbrydelse — at være Kron-gods til 1661. Da afhændede Frederik III. det til Feltherren Hans Schack tilligemed en hel Del andet Gods paa Fastlandet og paa Øerne, hovedsagelig det gamle Bispegods. Med Godset fulgte Birkerettigheder, Kirketiender o. s. v.

¹ Kinch, Ribe, I. 50, 67, 366, 416.

Efterfølgende Tal, hentede fra Danske Atlas, der udkom 1769 — førend Bortsalget af Hovedgaardsjord og Bøndergods var begyndt — giver en Forestilling om de to Godsers Omfang. Schackenburg: Hovedgaardstakst Ager og Eng 428 Td., Mølleskyld 36 Td., privilegeret skattefrit Hartkorn 300 Td., Bøndergods 1382 Td., Kongetiender 105 Td. Trøjborg: Hovedgaardstakst 121 Td., Mølleskyld 15 Td., Bøndergods 1128 Td., Tiender 147 Td.¹

Ribe Hospitals Gods.

En Del af Enklaverne hørte til henimod Slutningen af det 18. Aarhundrede under Ribe Hospital, som blev oprettet i Tiden lige efter Reformationen, og som efterhaanden kom til at eje ret betydeligt Jordegods. Dette havde vistnok tidligere tilhørt forskellige kirkelige Stiftelser, som Staten nu tiltog sig Raadighed over. Det var nemlig ikke blot Bispegodset, der ved Reformationen inddroges under Staten. Samme Skæbne ramte nemlig Klostergodset — efterhaanden som Munkene døde eller forlod Klostret — og en Mængde andet Kirkegods.

Naar Kronen eller Staten saaledes tilegnede sig Kirkegodset, fulgte hermed ret naturligt Pligten til at røgte nogle af de Opgaver, som Kirken gennem sine forskellige Stiftelser før havde taget sig af. Dette gælder i første Række Omsorgen for fattige og syge.

De fattige havde ofte fundet Støtte i Klostrene, men Fattigplejen havde dog ingensinde været nogen Hovedopgave for disse. Derimod fandtes der rundt om i Byerne forskellige mer eller mindre klosterlige Stiftelser eller Hospitaler, hvis eneste Opgave det var

¹ V. 714, 718. Maal under en Tønde er udeladte.

at tage sig af fattige og syge. Særlig maa her nævnes Helligaandshusene og St. Jørgensgaardene. De sidstnævnte var oprindelig kun beregnede paa Mennesker, der led af Spedalskhed, men henimod Slutningen af Middelalderen, da denne frygtelige Sygdom sjælden forekom her i Landet, blev St. Jørgensgaardene næsten udelukkende Fattigstiftelser.

I Kirkeordinansen fra 1539, den Lov, der skulde nyordne de kirkelige Forhold, siges der, at Gods, der forhen har tjent til fattiges Underhold, skal have samme Anvendelse i Fremtiden. Hvad der med Urette er frataget de fattige, skal atter tillægges dem. Hvis det forhaandenværende Gods ikke skulde være tilstrækkeligt, vil Kongen lægge mere til.

De mange smaa Stiftelser eller Hospitaler blev nu som Regel nedlagte, og i deres Sted blev der i Stiftsbyerne og i en Del andre Købstæder oprettet større Hovedhospitaler. De kaldtes gerne „almindelige Hospitaler“, vel nok fordi de var fælles for Land og By og for alle Slags syge og fattige. Et saadant almindeligt Hospital oprettedes ogsaa i Ribe. Kongens Fundats eller Stiftelsesbrev er udstedt henimod Slutningen af 1543. Til Bolig for de „fattige, saare og syge Mennesker“ fik Hospitalet overladt Sortebrødre Klosters Bygninger, der endnu i det væsentlige er bevarede og og fremdeles tjener til Bolig for Hospitalets Beboere. Det gamle interessante Hospital ligger i Læ af St. Katharine Kirke, Klosters gamle Kirke, der siden Reformationen har tjent som Sognekirke. I god Overensstemmelse med de i Kirkeordinansen givne Løfter blev ogsaa Helligaandsgaarden i Ribe „med al sin Rente og rette Tilliggelse“ tillagt Hospitalet. Det varede dog nogle Aar, inden Hospitalet kom i fuld Besiddelse af

nævnte Gaard og dens Gods. Det skete først 1556, da Domprovsten Iver Juel, der havde Gaarden i Forlening, døde.

Ogsaa Byens St. Jørgensgaard med dens Gods tilfaldt Hospitalet. Endnu en tredie af Ribe Bys middelalderlige Stiftelser lagdes tilligemed dens Indtægter og Gods til Hospitalet, dog først i Aaret 1554, nemlig den saakaldte Puggaard. Denne Stiftelse er oprettet 1298 af den daværende Biskop, Kristjern II., og bestemt til at yde Bolig og Underhold til „20 fattige Skolebørn, der er tjenlige til at studere“. Ved Overtagelsen maatte Hospitalet dog paatage sig en Del af de Pligter, der tidligere havde paahvilet Puggaard.

Den gamle St. Jørgensgaard i Kolding blev ogsaa lagt til Hospitalet i Ribe. Dog fandt Kongen snart, at denne Gaard med dens Bøndergods bekvemt kunde lægges til hans Slot Koldinghus. I Stedet for 16 Gaarde og nogle Jordstykker i Koldingegnen faar Hospitalet da i Aaret 1552 11 Gaarde i Emmerlev Sogn, 1 Bol i Sønder-Sejerslev, 3 Gaarde og 3 Bol i Skast Sogn, 3 Gaarde i Vinum, 1 i Jedsted, 1 i Hedegaard (Hjortlund Sogn) samt 4 Gaarde Nord for Aaen — sikkert altsammen gammelt Kirkegods.

Hospitalets Indtægter bestod væsentlig i Renten af Jordegods. Der var tillagt det nogle Kongetiender. Ogsaa fra private, der mod Betaling indgav sig i Hospitalet eller viste Gavnildhed mod det, kom der noget, men Hovedparten af Indtægterne hidrørte fra de ovennævnte gamle kirkelige Stiftelsers Gods.¹

Hospitalets ældste Jordebog, der — efter Skriften at dømme — stammer fra første Halvdel af det 17. Aarhundrede, viser, at Hospitalet ejede en Mængde Bøndergods rundt om i Stiftet og ikke mindst i den

¹ Kinch, Ribe, II. 36 f., 52 f., 789 f.

Del af Stiftet, der laa i Sønderjylland. Der var her Hospitalstjenere i de fleste Sogne langs Vestkysten lige til Vidaaen. Hygum og Skrave var de Sogne længst mod Øst, i hvilke der fandtes Hospitalsgods. Ved Stiftets Sydgrænse var Hospitalsbønderne særlig talrige, navnlig i de to Sogne Emmerlev og Mjolden. Vi har ovenfor set, hvorledes Hospitalet er kommen i Besiddelse af sit Gods i det førstnævnte Sogn. Efter Jordebogen ejede det 9 Gaarde i Emmerlev foruden 22 „Otte Skillings Mænd“ i Sønder-Sejerslev. De sidstnævnte svarede hver en Ost i aarlig Afgift. Mjolden var dog det Sogn, hvor Hospitalet ejede mest. Her fandtes der 17 Gaarde, nemlig 1 i Forballum, 2 i Højbjærg, 5 i Ottersbøl og 9 i Mjolden. I sidstnævnte By var der desuden en Forbedelse,¹ der svarede en Ost i aarlig Afgift.²

I Løbet af det 16. og det 17. Aarhundrede møder vi hos Kronen saavel som hos private Godsejere en stadig Stræben efter at faa Strøgodset samlet sammen saa nær som muligt til Hovedgaarden af Hensyn til Hoveriet. Denne Bestræbelse er ogsaa kendelig for Ribe Hospitals Vedkommende. Af en gammel Kopibog ses det, at der idelig har fundet Mageskifter Sted, snart med Kronen og snart med private Ejere. Efterhaanden faar Hospitalet det meste af sit Gods samlet nærmere til Ribe, hvor det havde en større Hovedgaard. I Jordebogen fra 1720 findes intet Gods Syd for Hvidding Herred; det sydligste ligger i Søndernæs i Brøns Sogn. Det meste af det sydligere liggende Gods var 1663 mageskiftet til Feltherren Hans Schack.³

¹ Vistnok en Slags Fæstegaard.

² Ribe Bispearkiv, Pakke Nr. 147, Landsarkivet i Viborg. Her findes ogsaa de i det følgende omtalte Jordebøger.

³ Kronens Skøder, II, 143 f.

Efter Jordebogen 1729 ejede Hospitalet — foruden sin Hovedgaard ved Ribe paa godt 12 Td. Hartkorn — ca. 470 Td. Hartkorn Bøndergods. Deraf laa godt og vel 211 Td. Syd for Kongeaaen. Hertil kom en Gaard i Emdrup, Hvidding Sogn, et „Sted“ i Sønder Farup og en Skov i Langetved, Skrave Sogn. De sidstnævnte Ejendomme hørte under Haderslevhus Amt og var ikke matrikulerede.

Hospitalet ikke blot mageskiftede sit Gods med andet Bøndergods, det solgte ogsaa væk af det for rede Penge. I Tiden fra 1702 til 1729 sank dets Bøndergods fra 708 til 470 Td. Hartkorn.¹ Ogsaa i den følgende Tid, særlig de første Aar efter 1740, afhændedes der en hel Del Gods.

I Aaret 1792 bortsolgte endelig ved offentlig Auktion det Bøndergods, Hospitalet endnu havde i Behold — i Almindelighed til de paa Ejendommene boende Fæstere. Der var ialt 212 Fæstere, deraf 102 Syd for Kongeaaen. En Del af Fæsterne havde kun Huse med Jord eller uden Jord, Forbedelser, i Fæste. De fleste Ejendomme sønden Aa laa i Byerne nærmest omkring Ribe. I Vester Vedsted By var der saaledes 8 Gaarde, 11 Huse og 1 Forbedelse, i Sønder Farup 3 Gaarde, i Øster Vedsted 4 Gaarde og 1 Hus (kun Grunden), i Lustrup 9 Gaarde og 11 Huse, i Sem 4 Gaarde, 1 Bol og 4 Huse, i Høm 4 Gaarde og 3 Huse, i Favrholt 1 Gaard, i Snebsgaard 1 Gaard o. s. v.²

Ribe Domkapitels, Domkirkes og Skoles Gods.

I Middelalderen fandtes der ved hver Domkirke eller i hver Stiftsby et saakaldt Domkapitel, der spillede en stor Rolle i Datidens kirkelige Liv. Medlem-

¹ Kinch, Ribe, II. 800.

² Ribe Bispearkiv, Pakke Nr. 454. Viborg.

merne bestod oprindelig af de ved Kirken ansatte Præster.¹ De kaldtes Kanniker, fordi de levede et „canonisk“ eller regelbundet Liv i Lighed med Munkene. Ogsaa de boede oprindelig i samme Hus, havde fælles Sovesal og fælles Spisestue, ligesom de til bestemte Tider mødtes i „Kapitelsalen“ for at høre et Afsnit eller „Kapitel“ oplæst af den hellige Skrift, af Reglen, hvorefter deres Liv skulde leves, eller af en eller anden Bog. Det klosterlige Præg forsvandt dog i Tidens Løb mere og mere fra Domkapitlerne. I Modsetning til Munkene havde Kannikerne altid haft Ret til Særeje, og efterhaanden ophørte ogsaa de fleste Steder Fællesskabet om Boligen, idet hver Kannik selv fik sin Bolig. Det hændte ogsaa, at Kanniker slet ikke, eller ikke til Stadighed, opholdt sig i Stiftsbyen. De maatte da som Regel holde en Vikar i deres Sted eller give Afkald paa en Del af Indtægterne af deres Kanonikat eller Kannikedømme.

De øverste blandt Domkapitlets Medlemmer kaldtes Prælater. Af dem var der gerne tre eller fire ved hvert Kapitel: Provst, Dekan, Ærkedegn og Kantor. Trinfølgen var dog noget forskellig. Undertiden var Ærkedegnen Kapitlets Formand. Det var saaledes Tilfældet i Ribe.

Domkapitlets vigtigste Opgave var at varetage Guds-tjenesten i Domkirken. Her havde Prælater saavel som de almindelige Kanniker hver sin Gerning. Og i Kirkens Kor havde hver af dem sin Stol. Endnu ses de gamle Kannikestole i Ribe Domkirkes Kor.

Saa havde Domkapitlerne ogsaa det Hverv at ud-danne Præsterne til vedkommende Stift. Derfor var der til hvert Domkapitel knyttet en Skole, der lededes

¹ L. Helveg, De danske Domkap. før Reform.

af et af Kapitlets Medlemmer, Rektor. Her fik Præsterne deres teoretiske Uddannelse, ved Deltagelse i Gudstjenesterne fik de — som „Korvikarer“ — under Kantors Ledelse den praktiske Uddannelse. Det krævedes ikke af en almindelig Præst, at han skulde have studeret ved et Universitet. Derimod maatte man for at blive Kannik have studeret to eller tre Aar ved udenlandske Universiteter. — Domskolerne var dog ikke blot Præsteseminarier, de var tillige almindelige Børneskoler.

Domkapitlets Indflydelse naaede langt ud over Stiftsbyens Grænser. Det havde en væsentlig Del i hele Stiftets Styrelse i kirkelig Henseende. Døde Biskoppen, havde Kapitlet hele Styrelsen af Stiftet i sin Haand, indtil en ny var valgt. Ogsaa Valget af den nye Biskop øvedes af Kapitlet, og det faldt gerne paa et af Kapitlets egne Medlemmer. Samtlige Kanniker dannede som et Slags Raad for Biskoppen, og denne maatte ved Afgørelsen af vigtigere Sager altid forinden indhente Kapitlets Samtykke. Domkapitlet dannede tillige som en Slags kirkelig Overret i Stiftet. — De højere kirkelige Embeder i Stiftet var ofte knyttede til Domkapitlet. Saaledes var fra gammel Tid af Ærke-egnen i Ribe Provst for det meste af den Del af Stiftet, der laa indenfor Sønderjyllands Grænser.

Domkapitlernes Pligter eller deres Gerning var saaledes ret omfattende, men mange var ogsaa de Rettigheder, som Kirken eller den verdslige Magt gennem Tiden havde tildelt dem. Og store var de Indtægter, der tilflød Kapitlet og dets Medlemmer dels af Jordegods, dels af Tiender, dels af Præstekald, der var „annekterede“ eller „unerede“ med et Kanonikat, idet vedkommende Kannik havde Indtægten af Præsteem-

bedet imod at holde en Vikar, der besørgede Tjenesten i Sognet.

Domkapitlet i Ribe gaar tilbage til Midten af det 12. Aarhundrede. Det stiftedes 1145 af den daværende Biskop over Ribe Stift, Helias. Det, at Gudstjenesten „udføres med ringe Indtægter og ved faa Personer“, har, hedder det i Stiftelsesbrevet,¹ tilskyndet Biskoppen til at raade Bod herpaa, og han har da „anordnet nogle Personer, som fører et canonisk Liv, og efter vor Evne tillagt dem nogle Indtægter“. Hvor mange Personerne var, og hvor store Indtægterne var, ses ikke af Stiftelsesbrevet, men der tilføjes, at „det, hvori vi har gjort for lidet, det efterlader vi til vore Efterfølgeres Velgørenhed rigeligen at udfylde“. Og det Haab gik i rigt Maal i Opfyldelse.

Fra 1291 har vi en Fortegnelse, der viser, hvor mange Kanniker der da er, og hvilke Indtægter de har rundt om i Stiftet. Antallet af Kanniker var da 21. Senere vokser Tallet til 24. Fra Slutningen af det 15. Aarhundrede er det dog kun Halvdelen af Kannikerne, der er „residerende“ eller har Forpligtelse til at bo i Ribe. Denne Forpligtelse paahviler ikkē de andre tolv, hvis Indtægter da ogsaa er mindre.²

Indtægterne flød fra mange Kilder. Det kan saaledes nævnes, at Halvdelen af et Aars Indtægt af alle i Stiftet ledige Præstekald tilfaldt Kapitlet. Adskillige Kirker med tilhørende Præstekald var ogsaa annekterede Kapitlet. Det var saaledes for Sønderjyllands Vedkommende Tilfældet med Kirkerne i Farup, Vester Vedsted, Brøns, Hellevad, Ballum, Emmerlev og en Tid lang ogsaa Møgeltønder. Brøns og Emmerlev laa under Ærkedegnen, der her holdt sin Kapellan eller Vikar.

¹ Ribe Oldemoder, 41.

² Smstds. 60 flg.

De væsentligste Indtægter hidrørte dog fra Jordegods. Allerede 1291 ejede Kapitlet — som det fremgaar af ovenomtalte Fortegnelse — en hel Del Gods rundt om i Stiftet, men det forøgedes meget i de følgende Aarhundreder, særlig i det 14. Det meste af Godset var skænket til „at udvide Gudsyndelsen“ eller til Bedste for Giverens eller hans Slægts Sjæle. Saaledes giver i Aaret 1415 Væbneren Jakob Kalfs Enke Margreta og hendes Datter alt deres Gods i Døstrup Sogn til Kapitlet for Mandens og deres egne Sjæles Frelse. Fem Aar senere skænker Laurids Aagesen sine Agre, Enge, Kær og Græsgange i Vinum til Kapitlet til Bedste for sin egen og sine Forældres Sjæle.¹ Som Regel forpligtedes Kapitlet til paa Aarsdagen for Giverens eller hans Slægtninges Død at lade afholde en Sjælemesse for vedkommende, en „Aartid“. Ogsaa til daglige eller ugentlige Messer forpligtes Kapitlet undertiden i Gavebrevene.

Kapitlets ældste bevarede Jordebog er fra 1530.² Af den ser vi, hvor meget Bøndergods der i Tiden lige før Reformationen laa til Kapitlet. I hele Stiftet ejede det ialt 251 Gaarde og 30 Bol. Deraf laa omtrent en Trediedel, nemlig 83 Gd. og 10 Bol — foruden 3 Forbedelseshuse — i Sønderjylland. I de fleste Sogne langs Vestkysten mellem Vidaaen og Kongeaaen fandtes der Kapitelsgods. I Højer Herred var der 19 Gd. og 2 Bol, i Tønder Herred 1 Gd., i Ballum Birk 3 Gd. og 3 Bol (deraf 2 Gd. og 3 Bol paa Rømø), i Lø Herred 9 Gd., i Hvidding Herred 35 Gd. 3 Bol og 3

¹ Grønlunds Afskrift af Kapitlets Brev i Rigsark., Nr. 160 og 168.

² Sønderjyske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden, ved Falkenstjerne og Hude, 458 f., Ny Kirkehist. Saml. I. 68 f.

Forbedelser, i Gram Herred 2 Gd. og 1 Bol, i Kalvs-
lund Herred 12 Gd. og 1 Bol, og i Frøs Herred 2 Gd.

Der var 3 Sogne, som ragede særligt højt op,
nemlig Vester Vedsted med 9 Gd., 1 Bol og 3 For-
bedelser, Skærbæk med 7 Gd. og 2 Bol, og Emmer-
lev med 15 Gd. og 1 Bol.

Sidstnævnte Sogn bærer, som vi ser, Prisen. Fra gammel Tid af havde Sognekaldet her tilhørt Ærke-
degnen, Kapitlets Formand. Først sent synes Kapitlet
at være kommen i Besiddelse af sit Gods der. Oprin-
delsen til dette er os for Størstedelen bekendt. 1432
skøder Anders Perssen, Bymand i Horsens, til Kapitlet
den Ret i Emmerlevgaard og andet Gods sammesteds,
som han har arvet efter Ærkedeggen Iver Thorsen.
Fire Aar senere køber Kapitlet af Ridder Morten Jen-
sen (Gyrstinge), Biskoppens Lænsmand paa Møgeltønder,
(for 268 rh. Gylden, 40 lyb. Gylden og 25 Mk. rent
Sølv) Kjærgaard og 7 andre Gaarde i Emmerlev, 4 i
Højer og 3 i Abild foruden nogle Jorder og Enge.
1515 køber Kapitlet endnu 3 Gaarde i Emmerlev af
Væbner Erik Klausen (Rosenkrantz) af Trægaard.

Alt det nævnte Gods var Kapitlets fælles Bønder-
gods : det Gods, der kom til Deling mellem de resi-
derende Kanniker. Desuden ejede Kapitlet — foruden
adskillige Ejendomme i Ribe By — en Del „Præbende-
gods“ i forskellige Sogne i Sønderjylland, ialt 16 Gaarde
og 1 Bol. Indtægterne af dette Gods kom ikke til De-
ling, men tilfaldt forskellige Kanniker. 5 af disse Præ-
bendegaarde laa i Øster Vedsted, 3 i Vester Vedsted
og 2 i Kannikhus i Møgeltønder Sogn.

Domkapitlerne ophævedes ikke ved Reformationen.
Baade af Kristian III. og senere Konger lovedes det
dem, at deres Rettigheder skulde holdes ved Magt.

forsaavidt det lod sig forene med den nye Kirkeordning. Men den store Rolle, de havde spillet før Reformationen, var forbi, og deres Betydning var stadig i Dalen. Indtil deres Ophævelse vedblev de at have Domsret i Ægteskabssager, der afgjordes fire Gange om Aaret, paa de saakaldte Tamperdage. En Tid lang havde de ogsaa — for Ribes Vedkommende til 1617 — Domsret i alle kirkelige Sager, men denne Ret overgik senere til Landemoderne.

Ogsaa Besiddelsesretten til Kapitlernes Ejendomme stadfæstedes gentagende af Kongerne, men disse tiltog sig mer og mer Indflydelse paa Anvendelsen af Godset. Efterhaanden mistede Præbenderne ganske deres kirkelige Karakter og anvendtes til Lønninger ikke blot for Kirkens og Skolens Tjenere, men ogsaa for verdslige Embedsmænd, eller uddeltes som Gave til Mænd, hvem Kongen vilde vise en Gunst.

Først efter Enevældens Indførelse fulgte den endelige Ophævelse af Domkapitlerne og Inddragelsen af deres Gods under Kronen. Det skete ikke paa én Gang, men fandt vistnok Sted, efterhaanden som Præbendernes Indehavere døde. Det meste af Godset synes at være blevet udlagt til Ryttergods. Det skulde altsaa tjene til Underhold for den staaende Milit.

Sammenligner vi Kapitlets Jordebog¹ over Fællesgodset 1662 med den fra 1530, er Forandringerne ikke ret store. Der er forsvundet ca. 10 Gaarde og Bol. Derimod er Antallet af Forbedelser eller Gadehuse steget fra 3 til 66. De fleste af disse Huse laa i Emmerlev Sogn (25) og i Højer (Høvr) By, hvor der var ialt 14. Et Bol her — paa Vor Frue Toft — har „af Arilds Tid“ skyldet 24 Skll., men er nu „forbygt i 13

¹ Rigsarkivet.

smaa Hytter eller Gadehuse, flytter i og af, giver hver til Husleje 1 Mk.“

Gaar vi et kvart Aarhundrede frem i Tiden, til Matriklen af 1688,¹ er der kun smaa Mindelser tilbage om Kapitlets Gods. Af en Gaard i Sem, som Schackenburg har Herlighedsretten til, svares Landgilden til Kapitlet i Ribe. Præsten i Højrup, Hr. Jens Tygesen, har Hovedparten af en Kapitelsgaard, som er ham tillagt „for hans Kalds Ringheds Skyld“. Resten af Gaarden er Ryttergods. Maaske ogsaa lidt Gods i Raahede, Hvidding Sogn, og i Kirkeby, Roager Sogn, der betegnes som tilhørende Magistrene Hans Rosenberg og Jørgen Fog, er Kapitelsgods.

I Tilknytning til Domkapitlets Gods maa nævnes Domkirkens og Skolens Gods, der ogsaa efter Reformationen stod under Kapitlets Tilsyn. Omkring 1660 havde Domkirken² 22 større Ejendomme (Gaarde), 2 mindre (Bol), en Eng og en „Stugjord“. Sidstnævnte laa i Astrup, Brøns Sogn. Ejendommene var spredte over 12 Sogne. De fleste laa dog nær ved Ribe: i „Næste Bjerrum“ 2, i „Uder Bjerrum“ 1, i Sønder Farup 2 og i Øster Vedsted 5.

Domskolen havde kun ubetydeligt Gods sønden Aa, vistnok kun en enkelt Gaard i Hedegaard, Hjortlund Sogn.³

Udskillelsen fra Sønderjylland.

Det foran omtalte Kirkegods, der efterhaanden blev Krongods, var tillige inde under en Bevægelse mod Nord — fra Sønderjylland til Nørrejylland. Udskillelsen

¹ Matrikelsarkivet.

² Afskrift af Kirkens Jordebog i Rigsark., vistnok fra 1661.

³ Matriklen 1681, Matrikelsark.

fra Hertugdømmet og Henlæggelsen under Kongeriget skete nemlig ikke paa én Gang eller ved et enkelt Paabud fra oven. Man kan vist sige, at Enklaverne mere er gledne end lagte ind under Kongeriget.

Vi anfører et Par Vidnesbyrd om denne Bevægelse mod Nord. Som tidligere omtalt tilstod Hertug Abel i Aaret 1240 Ribe Biskops Tjenere i Møgeltønder, Daler og Ballum Frihed for Skat og Tjeneste til Hertugdømmet — „undtagen Leding, Kværsæde og Stud“. Godt et Aarhundrede senere, 1361,¹ overlader Hertug Valdemar V. Biskop Peder i Ribe og hans Kirke al den Ret, der tilkom ham eller det jyske Hertugdømme til Møgeltønder Sogn, imod at der ved Domkirken holdes 4 „Aartider“ for ham, hans Hustru Richardis og deres Sønner Henrik og Valdemar. Baandet, der binder sidstnævnte Sogn til Sønderjylland, synes unægtelig at være stærkt løst, selv om der ikke tales om en ligefrem Henlæggelse til Nørrejylland.

I Almindelighed betragtes Dronning Margrete som den egentlige Skaber af Enklaverne. Det er naturligvis med nogen Ret, idet hun jo ved Købet af Trøjborg med tilhørende Gods og Pantsættelsen til Ribe Bispestol har knyttet en væsentlig Del af de senere Enklaver til Ribe og dermed til Kongeriget. Maaske man dog tillægger hende for megen Ære. Man mener nemlig, at hun ikke nøjedes med at knytte det nævnte Omraade til Ribe, men at hun ligefrem udskilte det fra Hertugdømmet og lagde det og Møgeltønder under Kongeriget. Denne Antagelse skyldes Arild Huitfeldt, der i sin Danmarkskrønike fra Tiden omkring Aar 1600 skriver saaledes om Dronning Margrete: „Hun var tilmed saa forsigtig, at hun baade Trøjborg og Møgel-

¹ Suhm, Hist. af Danm., XIII. 839—40.

tønder, item Hundsbækgaard, som hun købte af Hr. Frederik Limbæk, alligevel de ligger udi Fyrstendømmet, lod lægge under Kronen og Viborg Landsting, dér at søge deres Ret, ikke Urneting udi Fyrstendømmet.“¹

Maaske Huitfeldt dog har gjort en for dristig Slutning ud fra Forholdene, som de var paa hans Tid. Det maa i hvert Fald indrømmes, at hans Beretning gør et ret upaalideligt Indtryk. Hundsbækgaard havde Dronningen saaledes ikke købt af Frederik Limbæk, og naturligvis havde hun heller ikke lagt den ind under Kronen og Viborg Landsting, hvor den i Forvejen var.

En halv Snes Aar efter Dronning Margretes Død førtes der en vidtløftig Proces mellem hendes Efterfølger Erik af Pommern og de holstenske Grever. Under denne klager Holstenerne over, at Margrete „mød Tro og Love“ (infra fidem) har tilvendt sig saa meget Gods i Hertugdømmet, bl. a. Trøjborg.² Denne Klage kunde jo synes at støtte Huitfeldts Udtalelse, men der er atter andre Udtalelser, som tyder i modsat Retning. Da Kong Hans og hans Broder Frederik i Aaret 1490 delte Sønderjylland, forbeholdt begge sig Ret til at indløse Trøjborg, saafremt den hørte med til Hertugdømmet.³ Her er der altsaa Tvivl om; hvordan Sagen forholder sig. Men at denne Tvivl kunde opstaa, viser unægtelig, at Trøjborg saavel som Bispestolens øvrige Gods maa have været ret nær knyttet til Kongeriget.

Alligevel støder vi kort Tid efter paa en Udtalelse,

¹ Kvartudg. IV. 160.

² Scriptorum VII. 276.

³ J. Fr. Hansen: Staatsbeschr. des Herzogth. Schlesw. 585.

der tyder paa, at Bispestolens Gods i Sønderjylland fremdeles hører med til Hertugdømmet. I 1536 blev jo de katholske Biskopper fængslede, og der fremførtes af Kongen forskellige Klagemaal mod dem. Det blev bl. a. bebrejdet Biskop Iver Munk i Ribe, at han sammen med de andre Biskopper efter Frederik I.s Død havde været med til at hindre Kristjan III.s Valg til Konge. Kongen kunde netop have ventet det modsatte af ham, da han har saa meget Gods i Hertugdømmet „under os og vore umyndige Brødre beliggendes“.¹

Den Omstændighed, at Skatten af det sønderjyske Gods, der tilhørte de forskellige kirkelige Stiftelser i Ribe, indtil efter Reformationen gik i Hertugdømmets Kasse, er ogsaa et Vidnesbyrd om, at det nævnte Gods endnu ikke var helt udskilt fra Sønderjylland.² Dette Spørgsmaal spillede ganske vist ikke nogen stor Rolle, idet Kirkens Tjenere — ligesom Adelen — som Regel var fritagne for de ordinære Skatter, som Bøndergodset maatte svare. Men i de ekstraordinære Skatter maatte dog som Regel baade Kirkens og Adelen Fæstere tage Del.

Efter Reformationen møder vi hos Kongen en Bestræbelse for at faa dette ordnet, saa Skatterne udredes til Kongeriget. I et Kongebrev fra 1549 til Lensmanden paa Møgeltønder, Ditl. Ahlefeldt, siges det, at der er udgaaet Brev til alle Bønder og Tjenere i Møgeltønder Len om at „komme os til Hjælp med sliq Skat og Landhjælp, som andre vore Undersaatte her udi vort Rige Danmark udi dette næst forgangne

¹ Nye Danske Mag. III. 22.

² Neues staatsb. Mag. VI. 255 f., Sønderj. Skatte- og Jordbøger fra Reformationstiden 436 f.

Aar gjort have.“ Lensmanden har villet holde sine Tjenere fri for denne Skat, hvad Kongen dog ikke vil tilstede, „efterdi at samme Len tilforn har ligget under Ribe Stift, og vi nu haver det under Kronen“.¹

I et Kongebrev af 23. Oktober 1553 til Domkapitlet i Ribe, ser vi, at der er udgaaet et Brev til Lensmanden paa Riberhus, Jesper Krafse, om at opkræve „en almindelig Skat over alt Riberlen“. Da nu Kapitlet i Sønderjylland har Bønder, „som og hør her til Riget og er pligtig at give Skat saa vel som andre her udi Riget“, faar dets Medlemmer Tilhold om at give Lensmanden paa Riberhus et klart Register over deres Bønder i Sønderjylland, „og siden tilholde dennem (Bønderne) at de religen udgive samme Skat.“²

En halv Snes Aar senere hører vi, at det stadigvæk kniber med at faa Skatten ind fra de i Sønderjylland boende „Kron-, Stifts-, Kapitels-, Hospitals-, Kloster- og Kirketjenere“. Lensmanden paa Riberhus kan ikke, siges der, „forsvare det vidtstrakte Gods ej heller opkræve Skat og anden Tynge deraf“.³

Ved Enevældens Indførelse kom der som bekendt en bedre Ordning i mange Forhold, ogsaa paa Skattevæsenets Omraade. Hele Kongerigets Jord blev matrikuleret eller skyldsats efter Hartkorn. Dette var ogsaa Tilfældet med de til Enklaverne hørende Arealer i Sønderjylland. En Undtagelse herfra dannede dog Enklavegodset paa Øerne, der ikke blev matrikuleret. Efter at Matrikuleringen havde fundet Sted, var det, om en Bonde skattede efter Hartkorn eller Plovtakst, Kendetegnet paa hans Tilhørsforhold til Kongeriget eller til Hertugdømmet.

¹ Dan. Mag. 4. R. IV. 163.

² Tegn. o. alle Lande. Kort Udtog i Kancelliets Brevbøger.

³ Kancelliets Brevbøger 16. April 1553.

Heller ikke med Hensyn til Retsplejen skete Udskillelsen af Enklaverne fra Sønderjylland med ét Slag.

Hos Middelalderens Jorddrotter møder der en Bestræbelse for at faa de dem undergivne Bønder eller Tjenere skilte ud fra de almindelige Herredsting og lagte ind under særlige Ting, Birketing. Til disse Ting fik saa Godsejeren Ret til selv at beskikke Dommeren, haandhæve Retten og hæve de paa Tinget idømte Bøder. En saadan Birkeret fik, som vi tidligere har omtalt, Biskoppen i Ribe ved Kongebrev af 5. Novbr. 1468 for flere af sine Ejendomme, for Sønderjyllands Vedkommende saaledes for Møgeltønder, Ballum, Rønmø og Lustrup.

Lø Herreds Ting har vistnok ogsaa mere haft Karakteren af et Birketing end af et almindeligt Herredsting. Det var saaledes nær knyttet sammen med Trøjborg Gods og synes — i hvert Fald en Tid — at være holdt paa selve Slottet. I et Kongebrev fra 1550 siges det saaledes om nogle Bønder, at de er „tingpligtige at søge deres Ret for Trøjborg Slot“.¹

Birketingene saavel som Herredstingene var Underretter, hvorfra Domme kunde indankes for Landstinget. Huitfeldt mente jo, at Dronning Margrete lagde Møgeltønder og Trøjborg — og det vil sige alt Bispestolens Gods i Sønderjylland — fra Urnehoved ind under Viborg Landsting. Og man kunde forstaa, om Ribe Biskop har næret Ønsker i den Retning. Han havde jo den langt overvejende Del af sit Gods under Viborg Landsting. Men maaske en særlig Henlæggelse strengt taget ikke var nødvendig. Viborg Landsting var oprindelig fælles Værneting for Nørre- og Sønderjylland, og da dette havde faaet sit eget Landsting paa Urnehoved, blev

¹ Danske Mag. 4 R. VI. 328.

Forbindelsen med Viborg ikke helt afbrudt, idet der fra Hertugdømmet kunde appelleres til Viborg Landsting lige til Aar 1524. I hvert Fald har man en Følelse af, at Vejen for de paagældende Egenes Beboere fra sønderjysk ind under nørrejysk eller kongerigsk Rettergang ikke var særlig knudret.

Mere vanskelig blev Vejen for Beboerne af det øvrige sønderjyske Kirkegods, der kom til at høre til Enklaverne.¹ Kun Bispegodset havde særegne Ting, alt det andet hørte — paa en lille Undtagelse nær, som skal nævnes nedenfor — ind under de slesvigske Herredsting. Og det vedblev at være Tilfældet længe efter Reformationen. Ofte beklager Bønderne sig over, at de „paa Herredstingene i Fyrstendømmet ikke bliver hjulpede saaledes til Ret, som det burde sig“. Og Frederik II. gør flere Forsøg paa at hjælpe disse kongerigske Undersaatter ind under kongerigsk Rettergang, men alle hans Forsøg mislykkes. 1563 havde han paabudt, at en Del af de paagældende Kron-, Kapitels-, Hospitals-, Kloster- og Kirketjenere skulde lægges ind under det dem nærmest liggende Birketing — Møgel-tønder, Ballum eller Lustrup. Resten skulde søge til St. Nikolaj Klosters Birk ved Ribe. Kristian I. havde i sin Tid givet St. Nikolaj Nonnekloster Tilladelse til at oprette dette Birketing for sit Gods i Byerne Tved og Tange udenfor Ribe, men det havde, ubetydeligt som det var, aldrig spillet nogen Rolle. Frederik II.s Paabud naaede foreløbig ikke længere end til Papiret. Der gik ni Aar hen, inden St. Nikolaj Klosters Birk begyndte at træde i Virksomhed, og et Par Aar efter standsede det igen. Hele Sagen mødte afgjort Mod-

¹ Se „Fra Ribe Amt“ 1917, „Sønden Lands Lov og Ret“ af H. Knudsen.

stand hos Kongens Farbroder Hertug Hans i Haderslev, der ved Delingen af Hertugdømmet i 1544 som sin Part havde faaet den nordlige Del af Sønderjylland. Den Dom, som blev fældet af nogle kongelige og hertugelige Raader, der 1576 var samlede i Kolding for at afgøre dette og flere andre Stridspunkter mellem de to Slægtninge og deres Undersaatter, gik Kongen imod. Med Tilstanden fra før 1563 skulde det i alle Maader have sit Forblivende.

Der gik nu lange Tider hen, inden den Sag atter toges op og fik en for de kongerigske Undersaatter heldig Udgang ved Oprettelsen af Riberhus Birk. Dette skette ved kgl. Forordning af 15. Juli 1735. Landsherren var den Gang den samme for de kongerigske og de slesvigske Undersaatter. Men Modstanden kom nu særlig fra Amtmanden i Haderslev og de slesvigske Herredsfogder, der led Tab i deres Indtægter ved Udskillelsen af de kongerigske Undersaatter fra de slesvigske Herredsting. Hovedæren for Sagens Gennemførelse skyldes den daværende Stiftamtmand i Ribe, Gabel.

Riberhus Birk var bestemt for de kongerigske Beboere i Frøs og Kalvslund, Gram og Hvidding Herreder. Det sydligere liggende Gods var efterhaanden ved Mageskifte eller ved Køb kommet ind under Trøjborg og navnlig under Møgeltønder eller Schackenborg og var sikkert derved gledet ind under kongerigsk Rettergang. Lige til 1864 var der dog i Emmerlev og Skast Sogne nogle kongerigske Ejendomme — den saakaldte Trøjborgske Kommune, 6 Gaarde, 1 Mølle og 14 Huse — hvis Beboere var tingpligtige under Højer Herredsting, saa Udskillelsen fra Hertugdømmet blev med Hensyn til Retsplejen aldrig helt gennemført.

Det samme gælder paa flere andre Omraader. De

omtalte Beboere i den Trøjborgske Kommune var saaledes paa flere Punkter inde under slesvigsk Lovgivning. Det omvendte skete ogsaa, at slesvigske Beboere var inde under kongerigsk Lovgivning, Forvaltning eller Retspleje. De slesvigske Beboere i Lø Herred var saaledes tingpligtige til dette Herreds Ting.

Det er tidligere omtalt, at Brede Sogn hørte under Slesvig Stift. Dette havde til Følge, at Skole- og Fattigvæsen her styredes efter de slesvigske Love. I Lø Herreds 4 andre Sogne, der var under Ribe Stift, styredes Skole- og Fattigvæsen efter de for Kongeriget gældende Love. Men ogsaa i Sogne, der hørte under Ribe Stift, hændte det, at Skole- og Fattigvæsen var under slesvigsk Styrelse. Som Eksempel kan nævnes Sem. Der var her — i 1855 — 494 kongerigske og 59 slesvigske Indbyggere. Alligevel hørte Skole- og Fattigvæsen ind under Haderslev Amt og styredes efter slesvigsk Lovgivning. Det samme var Tilfældet i Vester Vedsted Sogn, skønt ogsaa her Flertallet af Ejendomme og Indbyggere var kongerigske. Aarsagen hertil var vel nok den, at Kirken i de nævnte Sogne laa paa slesvigsk Grund. Kirkens Beliggenhed paa kongerigsk eller slesvigsk Grund synes nemlig at have været bestemmende for Styrelsen af Sognets Skole- og Fattigvæsen. Naar saaledes Skole- og Fattigvæsenet paa Rømø var under kongerigsk Styrelse, skønt baade Skole og Fattighuse laa paa slesvigsk Grund, saa skyldtes det sikkert den Omstændighed, at Kirken laa paa kongerigsk Grund. Det hændte dog ogsaa — som i Emmerlev Sogn —, at Skolevæsenet var under kongerigsk, Fattigvæsenet under slesvigsk Styrelse.¹

¹ Traps Beskr. af Danm. 1. Udg. II. 1004 f. Indberetn. fra Herredsfoged Brasen om Jurisdiktionen i Lø Herred. 1833, Ribe Amtsark., Sager af forsk. Indh., Pakke Nr. 4, Viborg. Sønderj. Aarb. 1906, S.32.

Endnu et enkelt Punkt skal omtales. Oprindeligt gjaldt de kongerigske Toldlove ogsaa i Enklaverne. Dette medførte dog store Ulemper, det fremmede navnlig Smugleriet, der florerede saa stærkt i Enklaverne, at det næsten betragtedes som en Næringsvej. Det endte saa med, at Enklaverne i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede kom ind under den mildere slesvigske Toldlovgivning. Kun Ribe By var underkastet de danske Toldlove. Denne Stilling i et Opland, der var inde under en Handelen mere begunstigende Toldlovgivning, var naturligvis til stor Skade for Byen. Flere Gange fremkom der fra Beboerne Ønsker om, at Byen maatte komme ind under den for Hertugdømmerne gældende Toldforfatning. Men disse Ønsker blev kun delvis opfyldte, idet Ribe i 1829 fik Ret til paa flere Punkter at fortolde efter de for Hertugdømmerne gældende Bestemmelser. En Forandring til det bedre for Ribe indtraadte først ved Toldgrænsens Flytning fra Kongeaaen i 1850.¹

Uheldige Følger af det blandede Forhold.

Det at Beboerne i samme Sogn og By havde forskellig Landsherre eller var inde under forskellig Retspleje, Lovgivning og Forvaltning, maatte nødvendigvis medføre idelige Forviklinger. Ned gennem Tiderne møder der os da ogsaa en endeløs Række af saadanne Forviklinger. Snart er det Landsherrerne eller deres Embedsmænd, der fører Klage over hinanden, snart er det Undersaatterne, der strides.

I Vinteren 1575—76 var der i Kolding samlet en Kommission paa otte Medlemmer, fire valgte af Kon-

¹ Saml. t. jysk. Hist. og Top. 3 IV. 111 fig., Viborg Stændertid. 1836 I. 617 fig.

gen og fire af Hertug Hans den ældre i Haderslev, til Afgørelse af en hel Del Stridspunkter. Vi har allerede nævnt Striden om Bispetinget ved Ribe, men der var mange flere Sager, som her skulde afgøres. Gennem flere Aar var der saaledes mellem de to Fyrster ført Strid om Retten til Vrag. Flere Punkter angik Toldbesvigelser. Hver af Fyrsterne havde sine Toldsteder, og fra begge Parter klages der over, at „Tolden fordrives“. Fra begge Sider klages der ogsaa over, at Lensmændene har ladet bygge Forbedelser — „menige Indbyggere til Trængsel“ o. s. v.

Endnu flere Tvistemaal var der mellem de to Fyrsters Undersaatter. Mellem Borgerne i Ribe og Hertugens Undersaatter havde der saaledes længe været Strid om de sidstnævntes Ret til at handle i Ribe, og de førstnævntes Ret til at drive Handel indenfor Hertugens Landomraade. Utallige Tvistemaal mellem de kongelige og fyrstelige Undersaatter angaar Markskel eller Krænkelser af Ejendomsretten til Jord eller Gods. Saaledes klages der over, at de slesvigske Beboere i Søndernæs, Brøns Sogn, har tilegnet sig „Græsning eller Fægang“ fra en kongerigsk Gaard der i Byen. Hertugens Undersaatter i Aarup har, klages der, tilegnet sig Hø og Korn fra en Ejendom i Karkov, der i lang Tid har været under Kronen. Ligeledes strides der om en Aalegaard i Karkov o. s. v., o. s. v.

De fleste af disse Tvistemaal fandt deres Afgørelse ved den af de otte Raader fældede Dom, den saakaldte „Koldinger Afsked“.¹ En af de betydeligste Sager opnaaedes der derimod ikke Enighed om. Den angik

¹ Staatsb. Mag. V. 441 f. I Ribe Bispark., Pakke 219, Viborg, findes en dansk Afskrift af en Del af „Afskeden“, som jeg tildels har benyttet.

Ribe Biskops Myndighed over de sønderjyske Kirker. Efter Delingen i 1544 søgte Hertugerne ud fra den Betragtning, at med Landshøjheden fulgte Højheden over Kirkerne og Kirkegodset, at drage de Sogne, der var tilfaldne dem, ud af Forbindelsen med Ribe Stift. Denne Sag skulde ogsaa endelig afgøres her. Men da Meningerne stod skarpt mod hinanden, enedes man om at lade Sagen afgøre ved Voldgift af Kurfyrst August af Sachsen. Denne fulgte i sin Kendelse tyske Retsgrundsætninger og gav Hertugen Medhold, saa han fik ikke blot den verdslige, men ogsaa den kirkelige Højhedsret over de omstridte Kirker. Dette varede dog ikke længe. Ved Hertug Hans's Død 1580 tilfaldt hele Haderslev Amt Kongen, og ved et Kongebrev, som udstedtes Aaret efter, genoprettedes det gamle Forhold for Tørninglens Vedkommende, saaledes at Præsterne her i kirkelig Henseende rettede sig efter Kongerigets Love, i verdslig efter Hertugdømmets.

Ved Anedelingen 1581 fik Beboerne i den nordligste Del af Sønderjylland samme Landsherre, og dermed var for disse Egenes Vedkommende en enkelt Kilde til Strid tilstoppet. For Løgumkloster og Tønder Amts Vedkommende skete der ingen Forandring, idet de nævnte Amter ved Delingen tilfaldt den gottorpske Hertug. Her kom Forandringen jo først 1721.

Iøvrigt var det som Regel ikke til Skade for Beboerne, at de havde forskellig Landsherre. Den ene Fyrste bestræbte sig ganske naturligt for, at hans Undersaatter ikke skulde være ringere stillede end den andens. Det var jo en bekendt Sag, at den nordslesvigske Bondes Kaar var lysere end hans Brødres i det øvrige Land. Og Beboerne i Enklaverne stod ikke tilbage for de øvrige nordslesvigske Bønder. Heller ikke

de var saaledes nogensinde bleven stavnsbundne. Det gjaldt alle de nordslesvigske Bønder, at „hele den vide Verden staar dem aaben for“.¹

Det Spørgsmaal blev ret ofte drøftet, hvem af de to Slags Beboere i Nordslesvig, de kongerigske eller de slesvigske, der havde de bedste Kaar. Og tit klager den ene Slags Undersaatter over, at de paa et eller andet Punkt er daarligere stillede end den anden Slags. Men det gælder som Regel ogsaa her, at hver af Parterne syntes bedst om sit eget.

Noget økonomisk Tab havde det blandede Forhold eller den forskellige statsretlige Stilling saaledes ikke bragt Beboerne i disse Egne, men adskillige Ulemper havde det ført med sig. Den forskellige Forvaltning, Lovgivning og Skyldsætning gav ikke blot Anledning til megen Strid mellem Myndighederne og mellem Beboerne, men den gjorde det ogsaa vanskeligt at samles om fælles Opgaver, at løfte i Flok. Bedst gik det vistnok i Almindelighed paa Steder, hvor der var forholdsvis faa af den ene Slags Beboere. De faa lempede sig lettere efter de mange, selv om de ikke var forpligtede dertil efter Loven. Saaledes siger Præsten Føns i Møgeltønder 1841 om dette Sogns faa slesvigske Beboere, at de i alle væsentlige, Kommunen vedrørende Sager har været nødte til at rette sig efter de danske Love. Den forskellige Skyldsætning synes at have forvoldt flest Ulemper. Det kneb svært at faa Byrder og Skatter fordelt paa rette Maade. Tilmed var de to Slags Jord efterhaanden bleven saa sammenblandede, at det ofte var vanskeligt, ja umuligt, at skelne dem fra hinanden.

I det følgende vil der biive anført flere Eksempler

¹ J. A. Dyssel (Forsøg til en Indenlandsrejse, 1774).

til Oplysning af det foran nævnte. Her skal kun anføres et enkelt. Ofte klages der over, at Vejene i de blandede Distrikter befinder sig i en særlig slet Tilstand. Under en Forhandling om disse Egne i Folketinget 1856 blev det paastaaet, at Vejene her mange Steder henlaa i „den kompletteste Urtilstand“, fordi Myndighederne ikke kunde enes om, til hvilket Amt vedkommende Vejstykke hørte. Et Medlem af Tinget, den som Bibeløversætter kendte Præst Jac. Kr. Lindberg, der stammede fra Sem ved Ribe, hvor hans Fader var Præst, mente, at de var særlig slette i Haderslev Amt. Her var der ofte, siger han, sat Pæle ved Siden af Vejen, for at man bedre kunde se, hvor den gik, og undgaa en Forveksling af Hjulspor og Grøft.¹ Det var dog ikke Myndighederne, der alene bar Skylden. Derom vidner en samtidig Udtalelse fra et af de paa-gældende Sogne: „I vort Sogn er der to Sognefogder . . . Disse er aldrig enige om samtidig at lade foretage en Reparation paa Vejene; naar derfor f. Eks. en slesvigsk Bonde faar Ordre af Sognefogden til at møde og istandsætte Vejene, og Bonden imidlertid erfarer, at hans Nabo, der er dansk Bonde, ikke har faaet en lignende Ordre af sin Sognefoged, saa tænker den første som saa: kan min Nabo blive hjemme, kan jeg ogsaa; han lader altsaa Veje være Veje.“²

Det maa dog tilføjes, at der i Tiden mellem de to Krige skete store Fremskridt med Hensyn til Vejvæsenet i disse Egne ved Anlæggelse af Chausseer fra Haderslev til Ribe, fra Løgumkloster til Tønder, fra Tønder til Højer og fra Tønder til Ribe. Den sidste paabegyndtes 1859.

¹ Folketingetid. 1856—57, Sp. 1800, 2303.

² Den vestsl. Tid., ²⁸/₄ 1857.

Førsøg paa at faa det blandede Forhold ophævet.

Allerede ved Mødet i Kolding 1575—76 mellem kongelige og hertugelige Raader skal der have været Planer fremme om en Ombytning af kongeligt og hertugeligt Gods. Et saadant Mageskifte, hvorved de paagældende Landomraader kom ind under samme statsretlige Forhold og samme Lovgivning, vilde have været en øjensynlig Vinding. Men Forhandlingerne førte ikke til noget Resultat.¹

Senere dukker der flere Førsøg frem i samme Retning. Vi har tidligere omtalt Stiftamtmand Gabels Bestræbelser for at faa de kongerigske Undersaatter i de haderslevske Herreder ind under kongerigsk Rettergang, og at dette lykkedes for ham 1735. Men hans Planer er aabenbart gaaet videre. Vi hører nemlig om, at han tidligere har gjort Forsøg paa at faa Beboerne paa Før, Sild og Rømø helt ind under kongerigsk Lovgivning. Under 8. Marts 1734 beder Kongen sine Raader paa Gottorp om et Skøn i Sagen. Og de paa-
staar, at de nedarvede Forhold ikke, som af Gabel hævdede, giver Anledning til Tvistigheder, at Beboerne tværtimod er tilfredse med Jyske Lov, og at der her i hele Hertugdømmet føres færrest Processer.²

Henimod Slutningen af Aarhundredet fremkommer der fra Beboerne i Byen Juvre paa Rømø — der var omtrent samme Antal kongerigske og slesvigske — et Forslag om at faa ensartet Lovgivning. De foreslaar, at Byens slesvigske Beboere skal lægges ind under Riberhus. Til Gengæld skal saa Riberhustjenerne i de ligeledes paa Nørlandet liggende Byer Toftum,

¹ A. L. J. Michelsen: Nordfriesland im Mittelalt. 152.

² E. Moritz: Die Nordseeinsel Röm, 113.

Nør- og Sønder-Tvismark og Kongsmark lægges under Haderslevhus Amt.¹

Det er muligt, at dette Forslag har givet Anledning til, at Sagen blev taget op fra Regeringens Side paa et langt bredere Grundlag, nemlig som et Forsøg paa at bringe alle Enklaverne ind under ensartet Lovgivning. I Aaret 1798 føres der Forhandlinger om Sagen mellem Rentekammeret, det tyske Kancelli og Overretten paa Gottorp, og Forhandlingerne fører til, at der næste Aar nedsættes en Kommission af kongerigske og slesvigske Medlemmer med det Hverv paa Stedet at foretage Undersøgelser og derefter at fremkomme med Forslag til en Adskillelse og Grænseberigtigelse mellem det kongerigske og det slesvigske Omraade. De kongerigske Medlemmer af Kommissionen var Stiftamtmand W. J. A. Moltke i Ribe og Amtmand C. F. Hellfried i Vejle, de slesvigske Overretsraaderne E. J. P. Stemann og F. C. Feldmann i Slesvig. Senere tiltraadte endnu Amtmændene i Tønder og Haderslev E. A. Bertouch og J. S. Møsting som Medlemmer. Den 28. Juni mødtes Kommissionen i Gram, og der førtes Forhandlinger her indtil 5. Juli. Samme Efteraar var Kommissionen samlet i Tønder, hvor der forhandlede i Dagene fra 7. til 14. Oktober.²

Forhandlingerne drejede sig om alt det, der var forskelligt for slesvigske og kongerigske Undersaatter med Hensyn til Kommunalvæsen, Skole- og Fattigvæsen, Politisager, Told og Konsumtion, Mølletvang o. s. v., og om hvordan alle disse forskellige Forhold

¹ Sønderj. Aarb. 1906, 50 f.

² Ribe Amtsarkiv, Sager af forsk. Indh., Pakke Nr. 11, Viborg. Her findes de i det følgende benyttede utrykte Kilder, naar ikke anden Kildeang. er nævnt.

skulde ordnes, hvor en Overgang fra det ene Omraade til det andet fandt Sted. Endvidere forhandlede der naturligvis om, hvilke Distrikter der skulde henlægges fra det ene Landomraade til det andet. I Kommissoriet havde Regeringen udtalt som sin Hensigt, at der skulde finde en fuldstændig Adskillelse Sted mellem slesvigsk og kongerigsk Landomraade, og man nærede tillige det Haab, at hele Sagen kunde være tilendebragt inden Udløbet af Aarhundredet, saa den nye Tingenes Tilstand kunde begynde med 1. Januar 1801.

Saa let gik Sagen dog ikke fra Haanden. Der var indenfor Kommissionen Stemning for, at Vesterhavsoerne, Manø medregnet, skulde lægges under Slesvig. Ogsaa med Hensyn til de nordlige Egne paa Fastlandet herskede der Enstemmighed. Sognene Vester Vedsted, Sem, Farup, Hjortlund, Kalvslund og Lustrup skulde helt høre til Kongeriget. Derimod kom der Vanskeligheder frem med Hensyn til de sydligere Egne, det Schackenborgske og Trøjborgske Omraade. De to Godsers Ejere var absolut imod, at deres Godsomraade kom ind under Slesvig. Og Kommissionens Medlemmer kunde ikke enes om en fælles Plan.

Regeringen opgav dog ikke straks Haabet om at faa Sagen gennemført. I de følgende Aar indhenter den flere Gange Betænkninger fra Kommissionen, der dog ikke synes at have holdt noget samlet Møde siden Efteraaret 1799. I en Skrivelse af 12. Juni 1804¹ fra det danske Kancelli til Stiftamtmand Moltke i Anledning af en anden Sag angaaende Enklaverne, hedder det bl. a., at „den forestaaende Grænseregulering mellem Jylland og Slesvig . . . snart kan ventes at blive bragt i Orden.“ Dette Haab viste sig dog at være

¹ Ribe Amtsark., Viborg, Reskr. og Cancellibreve 1804.

forfængeligt. Vi har ikke fra de følgende Aar noget Vidnesbyrd om Kommissionens Virksomhed. Da Præsten i Agerskov Knud Aagaard i 1815 udgav sin Beskrivelse af Tørning Len, udtaler han deri (S. 24), at Kommissionen „maaske endnu er til“, men tilføjer, at den formodentlig har fundet Sagen for knudret til, at den kunde ordne den.

Der hengik saa godt en Menneskealder, før der atter blev gjort Forsøg paa at løse det vanskelige Spørgsmaal. I Viborg Stændersamling blev der den 11. Juni 1838 af Landvæsenskommissær Wulff, Deputeret for det sydøstlige Jylland, fremsat et „Forslag angaaende Reguleringen af de saakaldte blandede Distrikter“. Han foreslaar, at der skal indhentes Oplysninger om Undersaatternes retslige og kameralistiske Forfatning i hvert enkelt Sogn, og at der saa maa blive nedsat en Kommission, der skal udarbejde det endelige Forslag. I et Møde to Maaneder senere tager Wulff imidlertid sit Forslag tilbage, da han „havde bragt i Erfaring, at der fra Regeringens Side var truffet foreløbige Foranstaltninger til Reguleringen“ af de nævnte Distrikter.¹

Der hengaar dog endnu et Par Aar, inden man mærker noget Udslag af Regeringens „foreløbige Foranstaltninger“. Under 13. Aug. 1841 udkom — for Kongerigetets Vedkommende — Forordningen om Landkommunernes Forvaltning eller Loven om Oprettelse af Sogneforstanderskaber og Amdsraad. Denne Lov gør atter Spørgsmaalet om en Grænseregulering brændende. Kunde en saadan Lov ogsaa praktiseres i disse Egne?

Efter at der i nogen Tid var forhandlet om Sagen mellem det danske og det slesvigholstenlauenborgske

¹ Viborg Stændertid. 1838, S. 873 f., 1359 f.

Kancelli, udstedtes under 17. April 1844 en kongelig Resolution, hvori det hedder: „Da det maa anses magtpaaliggende, at der gøres en Ende paa de Forviklinger og Hindringer, navnlig for Kommunalvæsenets hensigtsmæssige Bestyrelse, der i en Mængde sønden for Kongeaaen liggende Pastorater er en Følge af, at Beboerne dels henhører under Ribe Amt, dels respektive under Tønder, Lygumkloster og Haderslev Amter, vil vi have Amtmanden over Ribe Amt overdraget paa de jyske Beboeres Vegne at indlede de fornødne foreløbige Forhandlinger med de vedkommende slesvigske Amtmænd og dernæst i Forbindelse med bemeldte Amtmænd at gøre Forslag til Forholdenes Ordning, saaledes at de paagældende Sogne hvert for sig henlægges enten under Ribe Amt eller under et af de nævnte slesvigske Amter.“

I den Skrivelse (af 11. Maj 1844) til Stiftamtmanden, hvormed Kancelliet ledsager den kongelige Resolution, udtales der, at „Stemningen navnlig i Grænsedistrikterne vistnok for Øjeblikket frembyder forøgede Vanskeligheder ved at faa de anførte Forhold udjævnede til almindelig Tilfredshed; men paa den anden Side er Trangen til en Omregulering blevet end mere paa-faldende end hidtil.“

Stiftamtmand Sponneck tager imidlertid fat paa Arbejdet. Allerede i Begyndelsen af det følgende Aar, 1845, har han Udkastet til et Forslag færdigt. Ved Udarbejdelsen havde han raadført sig med Herredsfoged i Lø Herred, Kancelliraad Brasen, og Amtsraadsmedlem Provst Koch i Døstrup, Mænd, „hvis Stilling og Erfaring i de herværende Forhold sætte dem i Stand til at give gavnlige Raad for Planens Udførelse.“ Han sender saa Udkastet til sine Kollegers, de slesvigske Amtmænds Betænkning.

Ved en sognevis Adskillelse kunde man, siger Grev Spønneck i sit Forslag, gaa frem paa tre Maader: lade det geometriske Areal, Skyldsætningen eller Folkemængden være Maalestok. Valgtes det første, maatte der forinden ske en Opmaaling af Plovtaakstjorderne, da en saadan ikke fandtes. En Beregning efter Skyldsætning vilde forvolde endnu større Vanskeligheder: „Foruden de mange Forskelle og Ubestemtheder, som Skyldsætningen i de slesvigske Amter frembyder, er det klart, at en Sammenligning med og en Udfindelse af et overalt anvendeligt Forhold mellem en Plov og en dansk Tønde Hartkorn er ugørlig. Vel haves for Grevskabet Schackenborg et af Kancelliet under 12. Febr. 1780 afgivet Svar, hvorefter en Plov skulde regnes lig med 8 Tdr. Hartkorn, men der gives en senere Skrivelse fra den slesvigske Regering af 10. Sept. 1839 til Tønder Amt, hvori en Plov er antaget lig 12 Tdr. Hartkorn, og ved den i Aar stedfundne Oprettelse af Sogneforstanderskaber i flere af det blandede Distrikts Sogne, har vist sig den største Forskel i dette Forhold, ikke blot imellem Sogn og Sogn, men selv blandt Ejerne i det samme Sogn.“ Derfor anser han det for rigtigst at lade Folkemængden være det afgørende. Man havde ogsaa fra tidligere Tid Eksempler paa, at Folkemængden havde været bestemmende ved Afgørelsen af, om en enkelt Administrationsgren skulde henhøre under Jylland eller Slesvig.

Ved en saadan Deling efter Folkemængden vilde Sognene Farup, Vester Vedsted, Visby, Døstrup, Mjolden, Randerup, Brede, Møgeltønder, Daler og Rømø, samt Byerne Hillerup og Jedsted af Vilslev Sogn og de slesvigske Beboere af Bastrup i Vamdrup Sogn blive kongerigske. Det ublandet kongerigske Sogn

Ballum skulde naturligvis — ligesom Ribe og Manø — forblive kongerigsk. Han ansaa det for rigtigst, at Vesterlandfør, List og Amrum blev slesvigsk, skønt Befolkningen var overvejende kongerigsk. Som Erstatning for disse Øer skulde Sognene Emmerlev, Skast, Kalvs-lund og Hjortlund tilligemed den lille danske Kom-mune Obbekær i Fol Sogn gaa ind under Kongeriget. Dette stred egentlig mod Princippet om Folkemæng-den som det afgørende. Men disse Øer laa saa langt borte fra Ribe, og paa Grund af Sproget hørte de ogsaa bedre hjemme under Slesvig og Tønder Amt — „uagtet det er mig bekendt, at Stemningen er der-imod“.

Grev Sponneck udtaler i Slutningen af sit Forslag, at han allerede har modtaget Andragende fra Beboere i Ribe Amt om, at de maa forblive under dette Amt, ligesom han formoder, at lignende Andragender er fremkomne i de slesvigske Amter om at bevare Forholdene, som de er. Han tilføjer: „Naar jeg ser hen til Retstilstanden i begge Lande, og hvad der er ytret om den slesvigske Lovgivning i Hertugdømmets Stæn-derforsamling, kan jeg ikke fornægte, at de jyske Be-boere, som skal gaa ind under Hertugdømmets Privat-retsforhold, ikke uden Grund frygter for Forandringen.“

Det blev da ogsaa Folkestemningen, der slog disse Reguleringsforsøg ihjel. Rundt om fra Amtet kom der Andragender om, at man maatte forblive under de ned-avede Forhold. Vi skal gengive et Par af disse. Alle-rede under 19. Novbr. 1844 var der af 23 Beboere paa Vesterlandfør indgivet en, paa Tysk affattet, An-søgning til Kongen om at slippe fri for Ombytningen. Heri hedder det: „Vi føler os lykkelige under de danske Love og dobbelt lykkelige, naar Birket stadig maa

beholde en egen Birkefoged. Saa længe vi har vor egen Foged, saalænge vi endnu nyder den Lykke at sortere under Ribe Amt, har vi dog en Havn, hvori vi som forhen kan søge sikker Hjælp, naar man fra slesvigsk Side, hvad der ofte er sket, vil forsøge at skille os fra de danske Love. Men hvad har vi, naar vi bliver skilte fra Moderlandet?”

I Ansøgningen fra Byen Obbekær, dat. 18. Decbr. 1844, hedder det: „At vi nærer Frygt for et Retsforhold, hvor selve Hans Majestæts Anordninger er blevne til-sidesatte, og Folket alt længe har kæmpet for de naturlige Rettigheder; under hvilket en Skare af Advokater trives; hvor Gebyrerne er mange og store, og Processer kan udhales, indtil begge Parter er bragte til Bettelstaven, kan vel ingen fortænke os i.“ De beder derfor om Lov til at „forblive i det Forhold, hvorunder vi har fundet os lykkelige og vore Fædre før os.“

Endnu skal anføres et Uddrag af Ansøgningen fra de kongerigske Beboere i Rejsby Sogn: „Under de danske Love har vi hidtil nydt al ønskelig Sikkerhed for Ret og Retfærdighed og har saa meget mere skønnet paa dette Gode, som en Sammenligning imellem Retssikkerheden under de danske og slesvigske Love just ikke falder ud til de sidstes Fordel, thi hvor Lovene er saa indviklede, at selv den simpleste Uenigheds Bilæggelse ikke kan ske uden Advokaters Mellemkomst, og Retsplejen er saa kostbar, at selv den, der vinder en Sag, i Almindelighed selv bliver ruineret, nøder vistnok enhver til at tie endog til de største Forurettelser . . . Vi er fredelige Bønder og ønsker af Hjærtet at blive udenfor den Uenighed, som for Tiden hersker i Slesvig, og vi kan derfor ikke betragte det uden som en sørgelig Skæbne, dersom vi skal henlægges under Haderslev Amt.“

Denne Ansøgning er typisk. Af og til klages der vel over, at Afstanden til den nye Øvrighed vil blive for stor, men Frygten for den slesvigske, paa tysk førte Retspleje, er Hovedsagen. Grev O. D. Schack paa Schackenborg var maaske den, der udtrykte sig skarpest mod Planen. Og han tvivler om, at Beboerne „maaske alene med Undtagelse af Embedsmændene“ ønsker nogen Forandring. •

Den 25. Juli 1845 mødtes Grev Sponneck med sine slesvigske Kolleger i Løgumkloster til fælles Raadslagning, og man enedes om at erklære, at „Iværksættelse af enhver Grænseregulering i det blandede Distrikt ikke var tilraadelig under den nu herskende Folkestemning, hvorpaa de offentlige Blade har haft for megen Indflydelse.“ Skulde Regeringen alligevel trods det „for Foretagendets Iværksættelse uheldige Tidspunkt, og uanset den omhandlede Irregularitet i det blandede Distrikt mindre føles af Beboerne sammesteds, end den er til Ulejlighed og Besværlighed for Administrationen, samt imod Grevskabet Schackenborgs paa det bestemteste udtalte Protest“ ønske Sagen fremmet, da vil man stemme for en geografisk Grænseregulering. Holder Regeringen fast ved en sognevis Adskillelse, kan man tiltræde det af Stiftamtmand Sponneck stillede Forslag.

Enhver Tanke om Sagens Gennemførelse under de givne Forhold var imidlertid haabløs. Der gaar saa atter nogle Aar, inden Spørgsmaalet igen kommer paa Dagsordenen. Og atter er der naturligvis en bestemt Anledning — nogle Stridigheder i Begyndelsen af Halvtredserne mellem slesvigske og kongerigske Under-saatter.

Ved Forordning af 15. Maj 1761 var der for at

fremme Udskiftning af Markfællesskabet paabudt Indførelse af Landvæsenskommissioner, og ved en senere Forordning — af 23. April 1781 — var disses Virksomhed udvidet til flere Landvæsenet vedkommende Forhold. Disse Forordninger gjaldt kun for Kongeriget. I de blandede Distrikter blev Nedsættelsen af Landvæsenskommissioner dog efterhaanden ogsaa almindelig ved Sager, hvori Beboerne baade fra Kongeriget og Hertugdømmet var interesserede. Kommissionen var da sammensat af Medlemmer fra begge Landsdele. Nogen retsgyldig Virkning havde disse Kommissioners Afgørelse ifølge Sagens Natur ikke, men man indsaa Gavnigheden af dem og rettede sig efter deres Afgørelse. I Begyndelsen af Aaret 1852 fremkom der imidlertid til Indenrigsministeriet en Klage over, at Herredsfogden i Frøs og Kalvslund Herreder havde nægtet at eksekvere en af en kombineret Landvæsenskommission afsagt Kendelse. Sagen drejede sig om en af Ejeren af Lundsgaard i Skodborg Sogn foretagen Opstemning af Vandet i Kongeaaen. Kommissionen havde kendt Opstemningen for ulovlig, men Ejeren, der var slesvigsk, modsatte sig den afgivne Kendelse, ligesom Herredsfogden nægtede at iværksætte den. Et Par Aar forhandles der om Sagen mellem Indenrigsministeriet og det slesvigske Ministerium. Det ender med, at sidstnævnte Ministerium frakender slige Landvæsenskommissioner Myndighed over slesvigske Undersaatter.

Mærkeligt nok var der samtidig ude fra Vestkysten, fra Gærup i Visby Sogn, indgaaet en lignende Sag til Ministeriet. Der havde været nedsat en blandet Landvæsenskommission i Anledning af Udskiftningen af Byens Hede. Ogsaa her havde der rejst sig Modstand mod den afgivne Kendelse, og man spurgte nu

Ministeriet om, af hvilken Overinstans saadanne Kenderelser skulde prøves.

I Februar 1853 var der fra Landinspektør Siemsen i Ribe sket Henvendelse til Ministeriet i en Sag, der ligeledes angik Landboforholdene i de blandede Distrikter. Han klager over, at Magelæg mellem jyske og slesvigske Jorder er forbundne med store Vanskeligheder. Og dog er saadanne Magelæg i høj Grad nødvendige, da Jorden som Regel er yderst slet udskiftet her. Det er almindeligt, at en mellemstor Gaard har sine Jorder paa 15 à 20 forskellige Steder. Kongerigsk og slesvigsk Jord ligger i een Blanding, hvad der i høj Grad vanskeliggør Magelæg. Efter dansk Lovgivning er Magelæg eller Omudskiftninger afgjorte, naar Lodsejerne er enige, og Forandringen er udført af en Landinspektør paa lovbefalet Vis. Efter slesvigsk Lov kræves endnu Regeringens eller dog vedkommende Amtmands Approbation, der er afhængig af den Betænkning, som de saakaldte Landofficialer i hvert saadant Landboanliggende skal afgive. Herved forhindres eller forhales Udskiftninger i høj Grad. Han foreslaar derfor, at alle Udskiftninger eller Magelæg i disse Distrikter for Fremtiden maa udføres efter ensartede Love, helst de kongerigske.

Endnu kan det anføres, at der jævnlig førtes Klage over Vandafledningens slette Tilstand i de blandede Distrikter. I disse Aar klagedes der saaledes stærkt over Vandafledningen i Møgeltønder Kog.

Alle disse Forhold førte til, at Indenrigsministeriet og det slesvigske Ministerium i Begyndelsen af Aaret 1856 enedes om Nedsættelse af en blandet Kommission med det Formaal at gøre Udkast til en eller flere Love til Ordning af Landboforholdene i de blandede Di-

strikker. Disse Landbolove — forskellige fra kongerigsk og slesvigsk Lovgivning — skulde kun gælde Beboerne her. Regeringen ønskede Sagen fremmet saa stærkt som muligt, for at de paatænkte Lovforslag kunde forelægges den til Efteraaret sammentrædende Rigsdag saavel som den slesvigske Stænderforsamling.

Kommissionens kongerigske Medlemmer var Grev Spønneck, der i 1852 havde taget sin Afsked som Stiftamtmand over Ribe Stift, Stiftets daværende Amtmand Nielsen, Herredsfoged i Lø og Møgeltønder Herreder, Thorup, og Landinspektør Siemsen i Ribe. De slesvigske Medlemmer var Amtmændene i Tønder og Haderslev Reventlow og Stockfleth, Amtsforvalter Lassen i Tønder, Landvæsenskommissær Hagemann og Husfoged Vogt. Kommissionen holdt sit første Møde i Skærbæk d. 29. Maj, hvor Udarbejdelsen af de forskellige Lovudkast blev fordelt mellem Medlemmerne. Grev Spønneck lod sig paa de øvrige Medlemmers indtrængende Opfordring bevæge til at indtage Formandsposten. De egentlige Kommissionsmøder med fælles Drøftelse af de af Medlemmerne udarbejdede Forslag holdtes paa Gram i Tiden fra 23. til 26. Juli og 12. til 16. August.

Under Arbejdet opstod der hos Kommissionens Medlemmer Tvivl om Hensigtsmæssigheden af at udsondre et enkelt Distrikt fra det øvrige Land med sin særegne Lovgivning. Og skønt man havde bestræbt sig for at udarbejde de forskellige Lovudkast om Vands Afledning og Afbenyttelse, om Markfred og Hegn, om Vejvæsen o. s. v. i saa fuldstændig en Form som muligt, vilde man dog ikke tilraade Udstedelsen af saadanne Fælleslove for det blandede Distrikts Beboere, naar disse fremdeles skulde vedblive at høre under de

Amter, de hidtil havde hørt under. De Ulemper, Distriktet led under, hidrørte nemlig ikke blot fra den blandede Lovgivning, men ligesaa meget fra den blandede Bestyrelse eller derfra, at Beboere i samme Sogn i samme Sager hørte under forskellige Amter.

Kommissionen tilraader derfor en videre gaaende Ordning. Vel var en geografisk Grænseregulering Idealet, men den ansaa man foreløbig for uigennemførlig. Mod en saa gennemgribende Omvæltning i de bestaaende Forhold vilde Stemningen i de paagældende Kommuner utvivlsomt rejse sig. Skulde en saadan Henlæggelse af Byer eller Sogne fra det ene Landomraade til det andet finde Sted, maatte der ogsaa forinden foretages en ny Skyldsætning. Man foreslaar da Regeringen at gaa en Mellemvej. De enkelte Sogne lægges ind under henholdsvis Kongeriget eller Hertugdømmet baade med Hensyn til Lovgivning og Administration, men kun i visse nærmere bestemte Sager, nemlig 1) Kriminaljustits- og Politivæsen, 2) Næringsvæsen, navnlig Haandværk, Handel, Fabrikvæsen, Krohold, Brændevinsbrænden, Mølledrift, 3) Vejvæsen, 4) Vands Afledning og Benyttelse, 5) Hegn og Markfred, 6) Strandingsvæsen og 7) Kommunalvæsen. med særlig Hensyn til Skole- og Fattigvæsen. Med Hensyn til de Sager, navnlig Skattevæsen, Ejendoms- og privatretlige Forhold, ved hvilke en saadan Omordning for Øjeblikket ikke mentes tilraadelig, skulde de bestaaende Forhold fremdeles gælde. Ligesom ved Stiftamtmand Sponnecks Forslag fra 1845 skulde ogsaa nu Flertallet af Beboerne i et Sogn være bestemmende for Henlæggelsen under den ene eller den anden Landsdel. Selvfølgelig maatte det da ogsaa væsentlig blive de samme Byer og Sogne, der nu skulde henlægges henholdsvis under Kongeriget eller Hertugdømmet.

I sin Betænkning henviser Kommissionen til, at en slig Ordning ikke er noget helt fremmed indenfor det blandede Distrikt. Der henvises saaledes til Forholdene i Lø Herreds fem Sogne. Baade de slesvigske og kongerigske Undersaatter er tingpligtige til nævnte Herreds Ret og behandles i alle private og offentlige Retssager efter de kongerigske Love. Med Hensyn til Beskatningsvæsen, Skifte-, Pante-, Auktions- og Overformynderivæsen samt i Landvæsenssager hører Herredets slesvigske Beboere under slesvigsk Ret. Omvendt er de danske Beboere i Emmerlev og Skast tingpligtige under det slesvigske Højer Herred.

Kommissionen ønskede dette Forslag betragtet som principalt. Vandt det ikke Regeringens Bifald, mente man det under den forhaandenværende Tilstand ikke forsvarligt at fraraade de udarbejdede Fælleslove, som man da subsidiært indstiller til Antagelse.

Som en Mangel ved Forslaget maa nævnes, at man ganske havde ladet Vesterlandfør, Amrum og List ude af Betragtning. Blandingsforholdene og Retsforfatningen var her af en ejendommelig Beskaffenhed. Og man maatte her — siges der — gaa frem efter andre Principper end dem, Kommissionen havde fulgt ved Udarbejdelsen af sine Forslag.

Ribe Amtsraad, der paa Ministeriets Foranledning havde behandlet Sagen i et ekstraordinært Møde, kunde paa alle Punkter tiltræde de af Kommissionen udtalte Anskuelser og maatte anbefale Gennemførelse af det fremkomne Lovudkast. Heller ikke Amtsraadet kunde tilraade Udstedelsen af Fælleslove, hvorved der vilde dannes en hel ny Lovgivning for et enkelt Distrikt i Staten. Ved den af Kommissionen foreslaaede Fremgangsmaade, vilde der komme en ublandet Lov-

givning og en ublandet Bestyrelse netop i de Sager, „som mest har staaet tilbage i Distriktet som Følge af Blandingsforholdet“.¹

Ogsaa i de to Ministerier — Indenrigsministeriet og det slesvigske Ministerium — vandt de af Kommissionen udtalte Tanker Tilslutning, og i Efteraaret 1856 fremsætter Regeringen et Lovforslag omtrent enslydende med Kommissionens principale Forslag. Dette Udkast til Lov om en Forandring i Lovgivningen og Bestyrelsen i det blandede Distrikt Syd for Kongeaaen blev først forelagt den slesvigske Stænderforsamling. Det gav her Anledning til en ret vidtløftig Forhandling og blev tilsidst vedtaget.²

Den 17. December forelagde Indenrigsminister Unsgaard Forslaget i Landstinget. To Dage senere kom det til første Behandling. Ved denne er Lehmann eneste Taler, og han anbefaler stærkt Forslagets Ophøjelse til Lov. Ved de to følgende Behandlinger i første Halvdel af Januar 1857 var der slet ingen Forhandling, og Forslaget vedtoges ved tredje Behandling enstemmigt.

Det oversendtes nu til Folketinget, hvor det kom til Behandling 23. Januar. Ogsaa her fik Forslaget til at begynde med en velvillig Modtagelse. Det blev saaledes anbefalet af Repræsentanten for denne Egn, Ribe Amts 5. Valgkreds, Gaardejer Niels Andersen Hansen fra Forballum i Mjolden Sogn, og af flere andre.

Ved anden Behandling stillede to af Repræsentanterne for Ribe Amt, Grosserer Puggaard og Gaardejer, juridisk Kandidat, H. Hage Forslag om, at Byen Obbe-kær i Fol Sogn maatte blive fri for at henlægges

¹ Ribe Amtsrads Forhandlinger 3. Decbr. 1856.

² Rigsdagstidende 1856—57.

under Slesvig — i Henhold til et Andragende fra Byens Beboere. De oplyser, at der ikke bor en eneste Slesviger i Byen. Denne ligger langt borte fra den øvrige Del af Sognet, men støder tæt op til Ribe Landsogn. Hidtil har Byen haft sin egen Sognefoged og eget Sogneforstanderskab, og man „sætter stor Pris paa vedvarende at staa under den danske Lovgivning og nyde de Rettigheder, som Grundloven hjemler.“ Den slesvigske Stænderforsamling var gaaet med til dette Ændringsforslag.

Ved anden Behandling begynder i det hele taget Stemningen at vende sig noget, navnlig under Paa-virkning af Grundtvig. Han fandt det uforsvarligt at lægge de mange kongerigske Indbyggere, uden at de i Forvejen var spurgte, ind under en Landsdel, der i saa meget var forskellig fra den, de før havde tilhørt. Blandt andet vilde de jo derved gaa Glip af de Rettigheder, Grundloven hjemlede dem, navnlig Trosfrihed, Trykkefrihed og Forsamlingsfrihed. Især var det af Betydning for Grundtvig, at Højskolen i Rødding, der [tildels] laa paa kongerigsk Grund, fremdeles kom til at høre under Kongeriget. Ved tredje Behandling stiller han derfor sammen med 14 andre Medlemmer, deriblandt Niels Andersen Hansen, Forslag om, at der til Lovforslaget maa knyttes den Bestemmelse, at „den Gaard i Rødding Sogn og By, hvor Højskolen holdes, vedbliver fremdeles at henhøre under Kongerigets Lovgivning og Bestyrelse.“

Den samme Dag, Lovforslaget kom til tredje Behandling, havde Grundtvig imidlertid fra fire Sognefogder i Hvidding Herred (Thygesen i Skærbæk, Hansen i Rejsby, Christensen i Raahede, Hvidding Sogn, og Krog i Søndernæs, Brøns Sogn) modtaget et saalydende Brev:

„Velærværdige Hr. Pastor!

Vi undertegnede Sognefogder tillader os at meddele Dem følgende: Ved at læse Folketingets Behandling om Forandring i Lovgivningen i det blandede Distrikt Syd for Kongeaaen, glædede det os, at De med flere yttrede: at om nogen dansk Borger ved denne Forandring kom til at miste sine borgerlige og politiske Rettigheder, da havde vi ingen Ret til at skille ham derved, og haaber vi derfor, at den danske Rigsdag ej vil tillade den tilsigtede Forandring, hvorved vi, som forhen havde hørt aldeles under Kongeriget, fremtidig vilde miste en Del af vores gamle Rettigheder saavel i borgerlig som i politisk Henseende.

Et Bevis paa, at dette Ønske er det almindelige her paa Egnen er, at Kammerherre Sponneck i Aaret 1840 i ethvert Sogn lod spørge, om de ønskede nogen Forandring, hvortil der overalt blev svaret benægtende.

Hvis det var muligt, at den endelige Afgørelse maatte opsættes til næste Diæt, vilde det være os let at bevise, at *enhver dansk* Beboer helst vil leve under de gamle Forhold.

Vi haver den Tillid, at De, med Deres lyse Aand og kraftige Vilje, vil i den danske Rigsdag, paa vores Vegne, paatale vor Ret.“

Dette Brev, der er dateret den 29. Januar 1857, blev afgørende for Forslagets Skæbne. Det gav Anledning til, at Grundtvig stillede følgende Forslag til en motiveret Dagsorden: „Da Lovforslaget om en Forandring i Lovgivningen og Bestyrelsen for det blandede Distrikt Syd for Kongeaaen maatte skille over 12,000 af vore danske Medborgere ved de Friheder og Rettigheder, som Danmarks Riges Grundlov hjemler dem,

saa udsætter Folketinget den endelige Behandling af dette Lovforslag, indtil de paagældende har faaet Lejlighed til at ytre sig om en Forandring i deres grundlovmæssige Borgerstilling, som ikke bør paatvinges dem mod deres Vilje.“ Dette Forslag blev støttet af flere, f. Eks. af Niels Andersen Hansen, Hammerich, J. A. Hansen og Tscherning; og tilsidst vedtoges det med 73 Ja mod 17 Nej, idet dog Slutningsordene „som ikke bør paatvinges dem mod deres Vilje“ efter Forslag af Indenrigsministeren udelodes i den endelige Redaktion.

Bladet „Dannevirke“ (10/3 1857) var meget misfornøjet med Vedtagelsen af denne Dagsorden. Dermed var, mente det, hele Sagen forkludret. Og det skyldtes udelukkende Grundtvig, der i det hele taget ikke havde nogen Beundrer i Bladets daværende Redaktør Godske Nielsen. Folketinget har efter Bladets Mening grundigt prostitueret sig ved denne Behandling af Sagen. Egnens eneste Repræsentant, Niels A. Hansen, „der udmærker sig ved at løbe i Halen paa Grundtvig, kan faa Lov til efter Lune snart at understøtte, snart at angribe Lovudkastet.“

„Den vestslesvigske Tidende“,¹ der udkom i Møgel-tønder, er knap saa bitter, men heller ikke den er tilfreds med Resultatet. Den beklager særlig, at Indenrigsministeren, der ved første Behandling syntes at interessere sig meget for Forslagets Antagelse, ikke gjorde stærkere Modstand mod Grundtvigs motiverede Dagsorden. Dog mener Bladet, at der er sket en Fejl derved, at der i Kommissionen ikke har været optaget Mænd blandt Distriktets Beboere. Ligeledes burde man have gjort Beboerne bekendt med Resultatet af Kom-

¹ 11/3 1857.

missionens Forhandlinger inden Lovforslagets Fremlæggelse.

Ved den Drøftelse, som fandt Sted Mand og Mand imellem i Bladene og ved forskellige Møder, som afholdtes i den nærmest følgende Tid, viste det sig, at Stemningen i de paagældende Distrikter ikke var Lovforslaget særlig gunstig. De slesvigske Beboere synes at have frygtet, at Forslagets Gennemførelse vilde medføre et økonomisk Tab for adskillige af dem ved den nye Fordeling af de kommunale Skatter og Byrder. Størst synes Betænkelighederne at have været hos de kongerigske Beboere. En Del af dem vilde jo ved Forslagets Gennemførelse komme ind under slesvigske Lovgivning og derved gaa Glip af de dem ved Grundloven hjemlede Rettigheder.¹

Hen paa Sommeren blev der til Regering og Rigsdag indsendt en „Protest“² mod den af Regeringen foreslaaede Ordning, underskrevet af alle de kongerigske Beboere i 21 Sogne, i hvilke Flertallet af Beboerne var slesvigske. Heri hedder det: „Paa Sikkerhed for vor Persons, vor Boligs, vore Breves Ukrænkelighed, paa Talefrihed, Lærefrihed, Forsamlingsfrihed, maatte vi give Afkald; vor Næringsfrihed skulde indskrænkes, vort Skole- og Fattigvæsen indrettes efter slesvigske Skik, og vi ombytte vore egne Sognefogder med Hertugdømmets, mens slesvigske Politi og Gendarmeri fik helt og holdent Raaderum i alle de Sogne, hvor dog hidtil vore Huse sikrede mod det.“ Med Hensyn til Trykkefriheden „vil vi gøre opmærksom paa, at et Bogtrykkeri nylig er anlagt og en „Vestslesvigske Tidende“ grundet her i vort Distrikt, hvor det paa Konge-

¹ Den vestslesv. Tid. 20/2 1857.

² Ribe Stifts-Tidende 18/8 1857.

rigets Grund er sikret mod de Processer og andre Ulemper, som gjorde „Dannevirkes“ forrige Udgiver led og ked ad det og heller ikke har ladet den nærværende gaa Ram forbi.“

„Og ikke blot vor egen Frihed vil komme til at lide under den paatænkte Ordning, men og vore slesvigske Bysbørns. Kan man nu ikke samles frit i sit eget sønderjyske Hus, saa kan man gøre det i sin Nabos, det nørrejyske, og da „Fædrelandet“ og „Dagbladet“ var forbudt paa de slesvigske Gaarde, saa læste man dem paa de kongerigske . . . Det er i det hele taget uberegneligt, hvormeget den Følelse af Tvang, som er uadskillelig fra den nærværende slesvigske Tilstand, er blevet mildnet mellem Ribe og Tønder netop derved, at i enhver By findes der Berettigelse for dansk Frihed.“

„Saa sandt den danske Frihed staar i inderlig Forbindelse med den danske Fædernelands-Kærlighed under Trearskrigen, saa har ogsaa Vesterboeren mellem Kongeaa og Hvidaa lovlig Adkomst til Deltagelse i den. Thi man vil desværre forgæves lede om et lignende Strøg i Slesvig, hvor saaledes alle som een holdt med de danske, hvor folkevalgte danske Embedsmænd sattes mod de tyske, hvor en Landstorm oprettedes, der ikke blev uvirksom, og hvor vi nu, efter otte Aars Forløb, rejser et Mindesmærke ved Brøns til Ihukommelse for Børnene om deres Fædres danske Holdning.“

Protesten sluttede med at udtale Ønsket om, at man „enten lader alt blive ved det gamle, eller ordner det ny saaledes, at vi intet mister, men vore slesvigske Medborgere i det blandede Distrikt ad administrativ Vej bliver delagtige i den Frihed, vi har Ret til ifølge Grundloven.“

Det anførte giver et ret levende Indtryk af de forskellige Kaar, hvorunder Beboerne i disse Egne politisk set levede i Tiden mellem de to slesvigske Krige. De store Modsætninger fandtes ikke blot mellem Naboejendomme i samme By, det hændte, at de fandtes indenfor samme Ejendoms Mure. I en Fløj var der Forsamlingsfrihed o. s. v., i en anden ikke. I en Længe af Gaarden var det en Tid lang forbudt at holde de to nævnte københavnske Dagblade — saa holdt og læste man dem ovre i den anden Længe, der laa paa kongerigsk Grund.

Dette ejendommelige Forhold kendtes paa Højskolen i Rødding. Ved Skolens Aarsmøde d. 12. Juni udtalte Forstanderen, Sofus Høgsbro, at han ikke tidligere havde ment at burde modarbejde den af Regeringen foreslaaede Ordning, hvor lidet tilfredsstillende den end var, og hvor meget end Skolen var interesseret i Sagen, da den havde omtrent Halvdelen af sin Jord og nogle af sine Bygninger paa riberhusisk Grund. Efter Fremkomsten af den nævnte Protest mente han, at man burde slutte sig til denne og udtale sig mod en Ordning, hvorved Skolen „blev ude af Stand til under mulige Forhold i Fremtiden at unddrage sig fra den slesvigske Politimyndighed ved at flytte over i de Bygninger, den havde under Kongerigets Lovgivning.“¹

Beboerne i de kongerigske Egne nøjedes dog ikke med blot at protestere. Der var ogsaa Bestræbelser fremme for at faa det gamle afløst af noget nyt og bedre. Disse Bestræbelser kom særlig til Orde i

¹ Den vestsl. Tid. 26/6 1857. Samme Synspunkt gjorde sig gældende ved Skolens Oprettelse. H. Rosendal, Rødding Højskoles Hist. 16.

„Landboforeningen for det blandede Distrikt“, hvis Virkefelt var — og fremdeles er — Egnen mellem Vidaa og Haderslev Vesteramt, hvor jo Størstedelen af Enklaverne fandtes, og hvor i de fleste Sogne Flertallet af Beboerne var kongerigsk. Ved flere af Foreningens Møder var Sagen blevet drøftet, sidst ved et Møde i Mjolden Færgegaard d. 1. August 1857, hvor man enedes om at indbyde alle i Sagen interesserede til et almindeligt Møde — et „Distriktsgrande“ — i Gram d. 31. August. Ved Mødet i Mjolden var man enedes om flere Punkter til en ny Ordning, men man vilde, hedder det i Indbydelsen til Mødet i Gram, være taknemmelig for ethvert bedre Bidrag til Opgavens Løsning. Bl. a. foreslog man at henlægge hele det blandede Distrikt under kongerigsk Lovgivning med Hensyn til Kriminal-, Justits- og Politivæsen. Hvert Sogn skulde vælge sit Sogneforstanderskab. Desuden skulde der oprettes et eller to „Distriktsraad“, hvor alt, hvad der angik Landboforhold, kunde behandles, og hvorfra der kunde ske Indstilling til Indenrigsministeren og Ministeren for Slesvig.

Den 31. August gav en talrig Forsamling Møde i Gram. Alle i Sagen interesserede Sogne — ialt 39 — var repæsenterede. Flere af de mødte havde paa et forinden afholdt Sognegrande modtaget udtrykkelig Bemyndigelse til at give Møde. Da Rigsdagsmand N. A. Hansen fra Forballum ved Sygdom var forhindret i at være til Stede, aabnede Gaardejer Aug. Bech, Visby, paa Indbydernes Vegne Mødet, og efter Forslag af ham. valgtes Forstander Høgsbro til Leder af Forhandlingerne, der blev ret vidtløftige. Der var almindelig Stemning for at gaa med til de fleste Punkter i Regeringens Forslag — dog under den Forudsætning,

at der forinden i de paagældende Distrikter indførtes under- og overordnede Kommunalraad — Sogneforstanderskaber og Amsraad —, som man havde det i Kongeriget og i en Del af de blandede Sogne. Det var i det væsentlige de samme Tanker, som var komne til Orde ved Mødet i Mjolden Færggaard. Med Hensyn til Kriminal-, Justits- og Politivæsen var der dog ved Mødet paa Gram Stemning for indtil videre at lade alt blive ved det gamle.

Høgsbro fik det Hverv at give saavel Indenrigsministeriet som det slesvigske Ministerium Meddelelse om Mødets Beslutninger. Større Følger fik disse vel ikke, men helt uden Betydning blev de dog vist heller ikke. De har sikkert været medvirkende til, at der det følgende Aar i Haderslev Amt — og ikke i de øvrige slesvigske Amter — indførtes Amsraad.

Ved en Fællesspisning efter Mødet blev der udbragt flere Skaaler. En af disse vandt særlig Tilslutning, ja „enstemmigt Bifald“, hedder det i Høgsbros Beretning om Mødets Forløb. Det var en Skaal for „en bestandig større Overensstemmelse i Lovgivningen for Kongeriget og Hertugdømmet som det bedste Middel til at hæve den større eller mindre Utilfredshed, enhver Ordning med den nuværende store Forskellighed nødvendig maatte fremkalde.“¹ De heri udtalte Tanker vandt jo i de følgende Aar Bifald hos Regeringen saavel som hos Flertallet af det danske Folk. Derved vilde ikke blot det lille vanskelige Enklavespørgsmaal, men mange andre større Spørgsmaal faa en god Løsning — mente man. Og saa vedtoges da endelig 13. November 1863 Fællesforfatningen for Kongeriget og Slesvig, og fem Dage senere underskrev den nye Konge — under store

¹ Den vestsl. Tid., ²⁹/₆, ⁷/₆, ⁷/₆, 1857.

Betænkkeligheder — Loven. Det var Vedtagelsen af denne Lov, der blev den ydre Anledning til Krigen 1864.

1864.

Den 26. Juli 1864 mødtes vore Repræsentanter med preussiske og østrigske i Wien til Underhandling om Vaabenstilstand og Fred. I den Instruks, som vore Underhandlere bragte med sig fra Regeringen, var det udtalt som et Hovedformaal, at „den endelige Fred kan komme til at sikre Danmark dels Bevarelsen af de jyske Enklaver, dels Indlemmelsen i Kongeriget af den danske Del af Slesvig.“

Efter nogle faa Dages Forhandling vedtoges Betingelserne for en Vaabenhvile og foreløbig Fred. Efter disse Betingelser — Fredspræliminærer — maatte Kongen af Danmark give Afkald paa alle Rettigheder til de tre Hertugdømmer. Derimod anerkendtes hans Ret til Bevarelsen af de jyske Enklaver.

Regeringen nærede dog endnu Haab om at opnaa lempeligere Vilkaar ved den endelige Fred. I en ny Instruks til vore Underhandlere paalægger den disse at „gøre alt, hvad der kan gøres for at bevare i det mindste de Distrikter af Slesvig, som utvivlsomt har dansk Nationalitet.“ Man skal søge at vise, at en saadan Deling af Slesvig efter Nationalitet vil være i Tysklands egen Interesse.

Det af Regeringen som af Folket nærede Haab var naturligvis særlig levende hos den dansksindede Del af Slesvigs Beboere. I den nærmest følgende Tid lykkedes det disse — skønt Landet var besat af Fjenden, der lagde de flest mulige Hindringer i Vejen — gennem flere store Adresser at give deres Ønsker til Kende dels over for Kongen dels over for den i Hertugdømmet Slesvig raadende Regering, Civilkommisærerne.

Den første af disse Adresser hidrørte fra Enklaverne og havde følgende Ordlyd¹: „Allernaadigste Kongel med inderlig Vemod har vi modtaget Budskabet om, hvad Deres Majestæt har været nødsaget til at afstaa til den overmægtige Fjende, og det træffer os Beboere af de jyske Enklaver i Slesvig dybest, idet vi skal skilles fra Danmark. Danmark er vor Moder, vi hendes Børn fra Arilds Tid, og vi elsker dette vort Fædreland, har befundet os godt derved, og nu skal vi rives bort fra det, bort fra Friheden, overgives til dem, som ej har Hjærtelag for, hvad der er dansk, vore Børn udsættes for at fortyskes, bære Fjendens Tegn og hans Vaaben, samt mulig komme til at anvende dem mod vort nuværende saa kære Fædreland; men endnu er det ej sket, endnu er vi danske, endnu kan vi nærme os til vor Landsfader — og vi kommer, nedlægger for Deres Majestæts Throne Bevidnelsen om vor Smerte og beder: Lad det ej ske. Deres Majestæt finder i Deres Visdom Midler til ikke at skille dem fra hinanden, der saa gerne tilsammen vil være!“

Adressen var underskrevet af 1036 Husfædre og Grundejere i Lø og Møgeltønder Herred.² Ballum Sogn stod højest med 293 Underskrifter, derefter kom Møgeltønder Sogn med 194. Alle Underskrifterne var indsamlet paa een Dag, d. 14. August, mens der laa østrigsk Indkvartering i flere af Sognene. Den 22. August blev Adressen overrakt Kongen af en Deputation paa fire Mand: Amsraadsmedlem P. Jensen, Døstrup, Godsejer H. A. Knudsen, Trøjborg, Forpagter

¹ Meddelelser om Begivenhederne i Slesvig under den preuss.-østr. Invasion, Kbhvn., Jan. 1865, S. 86 flg.

² 27 af Underskrifterne var dog fra Skærbæk Sogn i Hvidding Herred.

Holm, Møgeltønder, og Egnens Repræsentant i Rigsraader Sofus Høgsbro. Det lokale Blad Ribe Stiftstidende¹ slutter en Omtale af Adressen med de Ord: „De to nævnte Herreders ubetingede danske Sympatier vil saaledes ikke blive Kejser Napoleon umiddelbart forebragte, men har fundet deres Udtryk i en Adresse til Kongen for ad denne Vej at komme til Udlandets Kundskab.“ Bemærkningen viser den Retning, manges Tanker tog. Napoleon III. stod jo for Datiden som Talsmanden for den nationale Selvbestemmelsesret.

Tanken om en Deling af Slesvig havde jo hidtil været Flertallet af vort Folk og i Særdeleshed de danske i Slesvig inderligt imod. I en lidt senere Adresse til Kongen fra Beboerne i den vestlige Del af Haderslev Amt siges der: „Har det end holdt haardt for mange af os at gøre os fortrolige med Slesvigs Deling, saa dog meget hellere den, end at vi skulde overgives i Tyskens Vold.“²

Ikke mindre svært er det for Slesvigholstenerne at forlige sig med Tanken. Mens Londonerkonferencen holdtes, havde de ladet afholde to større Møder — paa Bøghoved ved Haderslev og i Løgumkloster — for at protestere mod den paatænkte Deling. Og i talrige Flyveskrifter gentages Protesten. I et af dem, skrevet af Nordfriseren Dr. K. J. Clement,³ hedder det saaledes: „Vi fordrer et Slesvig lige til Skodborg Aa og Kolding Bro . . . et Slesvig med alle Enklaverne, der i Tidens Løb alle med List og Vold er fratagne Slesvig.“ Ja, ogsaa Fanø, „som Dansken forhen har røvet

¹ 22/8 og 27/8 1864.

² „Meddelelser“, S. 86.

³ Die dän. Enclaven im Herzogth. Schelsw. und ihre gewaltsame Eutstehung auf nicht dän. Boden. Altona 1864, S. 3 fig.

fra den frisiske Jord" (!) maa med til Slesvig. Maaske kunde dog Danmark som Erstatning for Fanø faa Ærø.

Vore Underhandlere i Wien mærkede dog snart, at et Forsøg paa at faa de i Fredspræliminærene truffne Bestemmelser ændrede til vor Fordel var haabløst, ja, at det vilde have en Afbrydelse af Forhandlingerne til Følge.¹ De rettede derfor deres Bestræbelser paa at faa det i Præliminærernes Paragraf 4 omhandlede Mageskifte med Enklaverne ordnet paa de for os gunstigste Vilkaar. Først foreslog de en Linie, der fra Sydgrænsen af Vester Vedsted Sogn gik tværs over Landet langs Gram Aa og Aller Aa til Hejlsminde. Dette mødte dog afgjort Modstand, idet Modparten krævede, at Kongeaaen i saa lang Udstrækning som muligt skulde danne Grænsen. Det var et Ønske, som særlig næredes af den preussiske Konge. En Tid lang var der Udsigt til, at den østlige Del af Grænsen skulde komme til at gaa fra Hejlsminde langs Aller Aa sønden om Christiansfeld og Frørup, men ved den endelige Fredsslutning blev Grænselinien yderligere trukket tilbage, idet Christiansfeld og Frørup Sogn med Undtagelse af Byen Brænøre kom til Slesvig.

Den 30. Oktober undertegnedes i Wien den endelige Fred; og i Fredstraktatens Artikel 5 var den nye Grænse mellem Danmark og Slesvig fastsat. Den udgik fra Midten af Hejlsmindebugten, fulgte Sydgrænsen af Sognene Hejls, Vejstrup, Taps, Ødis og Vamdrup til Kongeaaen, fulgte denne til Østgrænsen af Hjortlund Sogn, bøjede saa mod Syd indtil Gjelsaa Syd

¹ Her maa henvises til F. C. G. Schøller: Aktstykker og Skrivelser betr. den ved Wienerfreden . . . nedsatte intern. Grænserulerings-Commission" i „Fra Ribe Amt" 1904.

for Obbekær i Fol Sogn og derfra mod Vest ud i Havet ved Sydgrænsen af Vester Vedsted Sogn.

Til at afstikke Grænsen skulde der i Følge Fredstraktatens Artikel 6 nedsættes en international Kommission. Denne kom til at bestaa af den preussiske Major v. Stedingk, den østrigske Oberstløjtnant v. Poppenheim og den danske Major F. C. G. Schøller, der som særlig sagkyndig i det vanskelige Enklavespørgsmaal havde været til Stede ved Fredsunderhandlingerne i Wien. Kommissionen begyndte sit Arbejde i Januar 1865 og var færdig med det sidst i April samme Aar.

Den i Fredstraktaten fastsatte Grænse blev paa et Par Punkter ændret lidt. Saasnart Fredsbetingelserne var offentliggjorte, var der fra Ribe og fra Kalvslund Sogn indsendt Ansøgning om, at Grænsen maatte blive ændret for det sidstnævnte Sogns Vedkommende. Den paatænkte Grænselinie vilde gennemskære mange af Sognets Ejendomme og derved forringe deres Værdi. Ribe, der ved Fredstraktaten havde mistet de to Tredjedele af sit Opland, vilde ved den fastsatte Grænse yderligere miste en Del af sit Opland Nord for Kongeaaen, idet dens Hovedforbindelsesvej med det øvrige Rige, Ribe—Kolding Chaussé, blev overskaaret.

Sagen forelaa til Behandling ved den ovennævnte Kommissions første Møde. Hvis Grænsen skulde flyttes noget mod Øst, krævede man fra preussisk-østrigsk Side, at der andensteds skulde afstaas et tilsvarende Areal fra dansk Side, hvilket jo var rimeligt. Et saadant Areal fandt man i den sydligst liggende By i Taps Sogn, Skovrup.

Saa blev da Grænsen flyttet fra den østre Ende af Hjortlund Sogn til nogle Hundrede Alen Øst for Villebøl Bro. Derved fik Ribe en Forbindelsesvej med sit

Opland Nord for Kongeaaen, selv om det ikke foreløbig blev nogen Chaussé. Og ved Flytningen kom Hovedparten af Kalvslund Sogn, Byerne Kalvslund og Villebøl, med til Kongeriget, mens den østlige Del af Sognet kom med til Slesvig og henlagdes under Hygum Sogn.

En Mand i Villebøl har fortalt, at den Dag, Grænsen flyttedes, saa' hans Moder inde fra Huset, at hans Fader ude i Gaarden pludselig gav sig til at svinge en Spade, han holdt i Haanden, i Vejret. Og snart gav han sig selv til at springe op i Vejret og raabe Hurra. Hun troede, han havde mistet sin Forstand. Da hun kom ud til ham, opdagede hun dog snart Grunden til de sære Fagter. Hun saa' da ogsaa, at ved Byens andre Gaarde bar de sig ad paa lignende Vis, svingede Huerne og raabte Hurra. Og hvor man ejede et Flag, dér blev det hejst.

Kort Tid efter holdtes der et Folkemøde, vistnok et Skolemøde, i Holsted. Dér havde ogsaa en Del af Beboerne fra Villebøl indfundet sig. De kom med et udfoldet Dannebrog i Vognen. Og de var, har en Deltager fortalt, Genstand for særlig Opmærksomhed ved Mødet.

Vi forstaar nok den Glæde, som her gav sig Udslag, forstaar ogsaa den Sorg, som Beboerne i Skovrup følte, og at de saa længe som muligt kæmpede for at blive ved Kongeriget.

Ribe fik jo herved sit Opland en Smule udvidet. Da Fredspræliminærene var blevne bekendte, havde baade den og dens Søster ovre paa Østkysten, Kolding, ved Henvendelse til Regeringen søgt at faa deres Opland saa stort som muligt. Naar Kolding bar Prisen hjem, og fik de saakaldte 8 Sogne som sit Opland mod

Syd, saa var det dels af militære, dels af toldpolitiske Grunde. Man vilde nødigt have Grænsen paa et Sted, hvor der kun var ringe Afstand mellem dansk og tysk Territorium. Derfor blev den rykket saa langt mod Syd, hvor Bæltet var bredere.

Saa fik vi da som Vederlag for Enklaverne Øen Ærø, der før 1864 hørte til Slesvig, de 8 Sogne Syd for Kolding og ude mod Vest Sognene Vester Vedsted, Sém, Farup og Hjortlund, den Del af Vilslev Sogn, der laa Syd for Kongeaaen, det meste af Kalvslund Sogn og et mindre Stykke af Fol Sogn. Det maa jo erindres, at en stor Del af Omraadet mod Vest i Forvejen tilhørte Kongeriget, var Enklave.

Omfanget af det, vi modtog, og det vi afstod, var omtrent det samme, godt 6 □ Mil. Derimod var Folketallet noget større paa det Omraade, vi modtog. Det havde væsentlig sin Grund i den store Folketæthed paa Ærø. Ifølge Fredspræliminærene skulde der ved Mageskiftet kun tages Hensyn til Øens territoriale Udstrækning. I det Omraade, vi afstod, fandtes der ved Folketællingen 1860 ialt 13,053 Mennesker, i det til os afstaaede Omraade fandtes der 20,864. Deraf boede der 11,418 paa Ærø.¹

Saa blev da Enklaverne Aarsag til, at Dannebrog fremdeles kunde udfolde sig over et lille Stykke af det saa omstridte Land. Maaske det lille Stykke ogsaa stod som et Varsel om den Tid, da en større Del af Landet skulde komme tilbage under det gamle Flag.

¹ Sammendrag af stat. Oplysninger ang. Kongeriget Daanm. Nr. 1, Kbhvn. 1869, Tabel 1.